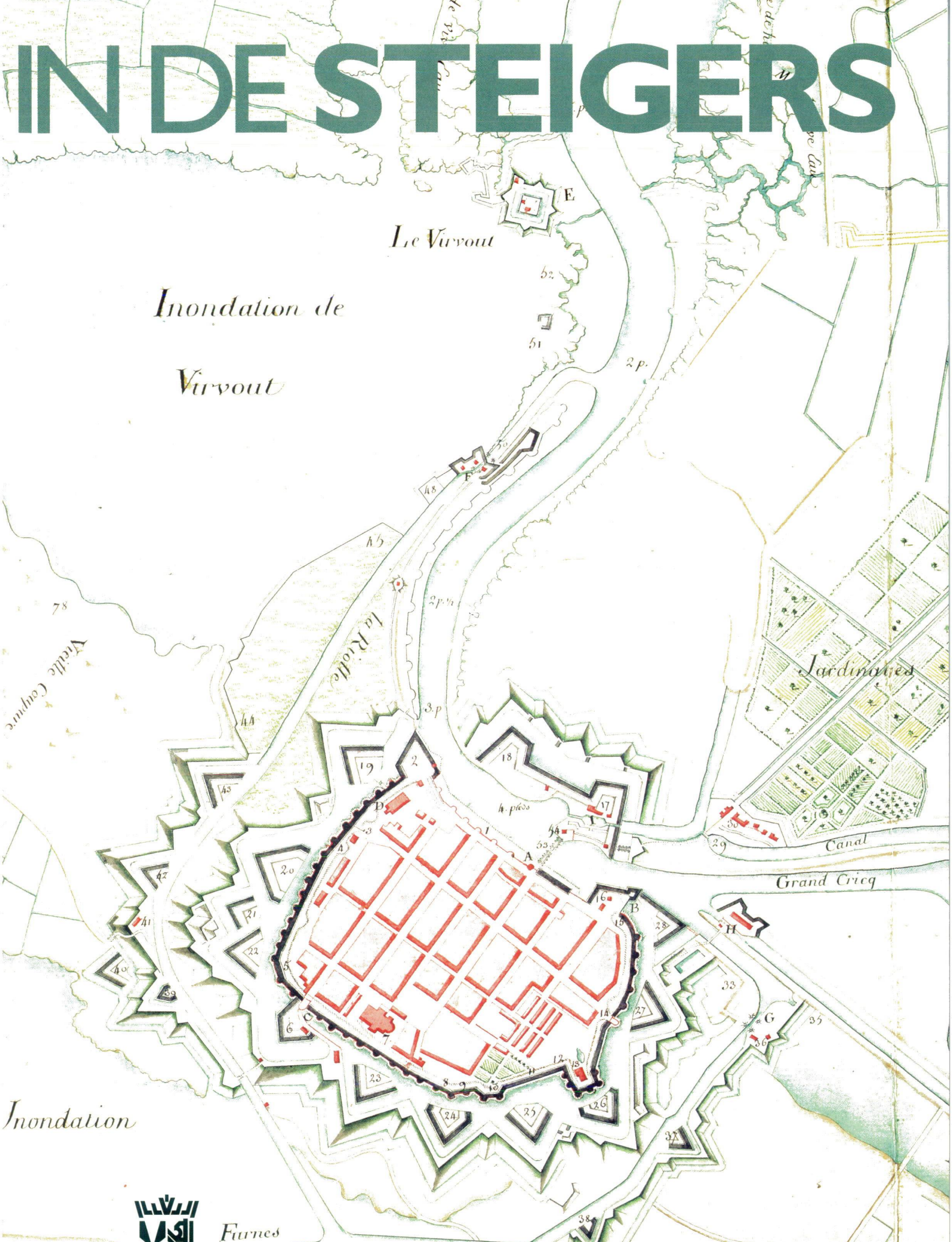

IN DE STEIGERS

*Inondation de
Virvout*

Inondation

Furnes

IN DE STEIGERS

MONUMENTENNIEUWS UIT WEST-VLAANDEREN

zevende jaargang - 2000 - nummer 2

INHOUD

27

MARIETTE JACOBS

Open Monumentendag 2000 rond het thema 'Tijd'
eens te meer een succes

DOSSIER NETWERK VERSTERKTE STEDEN

30

DOMINIQUE VELGHE & JOHAN TERMOTE

Vijf West-Vlaamse steden in grensoverschrijdend netwerk militair erfgoed

41

DOMINIQUE VELGHE

Nord-Pas-de-Calais en Kent: partners van West-Vlaanderen
in het Netwerk van Versterkte Steden

44

DOMINIQUE VELGHE

Vauban en de Pré Carré

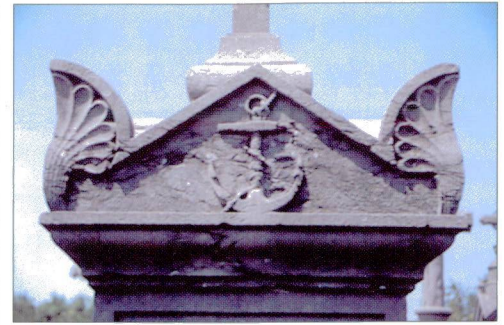
44

Info Netwerk Versterkte Steden

45

WIM COOL, JEROEN CORNILLY, MARC RYCKAERT, DOMINIQUE VELGHE

Boekenplank

Open Monumentendag 2000 rond het thema 'tijd' eens te meer een succes

De terugblik op Open Monumentendag 2000 met als thema 'tijd' is zeer positief. Het nieuwe OMD-secretariaat, werkend onder de vleugels van de Stichting Vlaams Erfgoed, heeft er met succes zijn eerste werkjaar opzitten. Lokale comités over heel Vlaanderen, en niet het minst in de provincie West-Vlaanderen, hebben er werk van gemaakt om tal van nieuwe gebouwen open te stellen. Het is dankzij hun inbreng en mede die van de andere partners, waaronder de Provincie, dat Open Monumentendag telkens weer zo boeiend is.

Een mooi programma werd samengebracht. In heel Vlaanderen namen 211 gemeenten deel en stonden er ongeveer 760 monumenten open die door meer dan 500.000 mensen bezocht werden. West-Vlaanderen scoorde zeer goed met 43 deelnemende gemeenten en 177 opengestelde gebouwen. Des te meer daar de provincie toch vele kleine gemeenten telt met een wat beperkter patrimonium. Hoewel het thema 'tijd' een abstract gegeven is, vonden zowel de lokale comités als de bezoekers het een interessante invalshoek om een historisch gebouw te benaderen. Voorwaarde was dat er voldoende informatie voor de bezoekers ter beschikking stond.

Gemotiveerde bezoekers

Wat het profiel van de bezoekers betreft, tekenden zich over heel Vlaanderen volgende algemene tendensen af: mensen stellen reeds op voorhand een eigen OMD-programma samen en hebben duidelijke eisen in verband met het aanbod. Goed in de markt liggen gebouwen of gedeelten ervan die uitzonderlijk opengesteld worden, specifieke activiteiten, kwaliteitsvolle animatie, een bijzondere toelichting, een folder enz. De OMD-bezoekers nemen zelfs de moeite om over de gemeente- en provinciegrenzen heen te gaan. De ontwikkeling van een dergelijke attitude is zeer waardevol in het geheel van het sensibiliseringsproces. Zo kregen de privé-villa's in de Dumontwijk (aangelegd ca. 1904) in De Panne elk zowat 1.000 bezoekers over de vloer, die soms van ver buiten West-Vlaanderen kwamen. Voor de eigenaars betekent dit zeker een extra stimulans om aan hun woning de nodige aandacht te blijven besteden. Verder valt het op dat de mensen al veel vlugger hun OMD-programma per fiets aanvatten. Ten slotte werd er ook een groter aantal jonge bezoekers opgemerkt. Er werd door het OMD-secretariaat dit jaar behoorlijk wat reclame gemaakt voor de OMD-website. De week voor OMD kreeg de site zomaar even 30.000 bezoekers per dag. Op OMD zelf bleek hij de overrompelende belangstelling niet eens aan te kunnen.

Drie subthema's

De drie grote subthema's dit jaar waren: 'benoemde tijd', 'eindige tijden' en 'met de tijd mee'. Bij 'benoemde tijd' kenden de beiaarden, de torenklokken en uurwerkmechanismen veel bijval. Dankzij het mooie weer

kregen die heel wat bezoekers. Het Kortrijkse belfort, met het bekende paar 'Manten en Kalle' die het uur slaan, was bijna overbezet. Zoektochten naar gedateerde gebouwen met aangepaste vragenlijsten werden o.m. in Ichtegem en Wervik gebruikt om op een leuke manier de bouwgeschiedenis van een aantal monumenten te achterhalen. Meer nog kon de reconstructie van gebouwen en de evocatie van het dagelijkse leven tal van bezoekers boeien. Dit was het geval voor meer dan 2.000 belangstellenden die het

Foto kافت: Nieuwpoort en omgeving, detail uit een handschriftelijke militaire kaart, 1703. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

Vorige bladzijde, van boven naar onder: Oostende, begraafplaats Nieuwpoortsesteenweg, detail van een grafmonument (foto JC); leper, de vestingen (foto MR); Gravelines, toegangspoort van het kasteel (foto MR); de slag bij Nieuwpoort in 1600, anonieme gravure, 17de eeuw (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

Deze bladzijde: De Panne, 'Villa Rochester' in de Dumontwijk. (Foto JC).

archeologische park in het domein Walraversijde, open sedert juni 2000, bezochten. In het nieuwe museum en de gereconstrueerde huizen konden zij kennismaken met het leven in een laat-middeleeuws vissersdorp aan onze kust.

Er blijven de klassiekers zoals het Provinciaal Hof en de Residentie van de Gouverneur in Brugge, die samen bijna 9.500 bezoekers verwelkomden. Zelfs bij dergelijke gebouwen, die men op een OMD-wandeling als vanzelfsprekend weer opnieuw bezoekt, is het van groot belang dat de gegeven informatie telkens weer is aangepast aan het jaarthema.

Gebouwen die slechts zelden opengesteld worden of pas gerestaureerd zijn, zoals het Fort Napoleon in Oostende, kenden een grote drukte. Bedreigde gebouwen die uitzonderlijk zijn en representatief zijn voor een bepaalde stijl, trokken eveneens heel wat volk. Een mooi voorbeeld hiervan is de

Boven: Toeristisch Recreatiepark Raversijde, reconstructie van woningen uit het laatmiddeleeuwse vissersdorp Walraversijde. (Foto JC).

Hiernaast: een buizenconstructie bracht tijdens de provinciale prelude in Brugge een eigentijdse interpretatie (op schaal 1:10) van de middeleeuwse minderbroederskerk. (Foto Mariette Jacobs).

schoenfabriek *Eperon d'Or* uit Izegem, opgetrokken in 1930 in art-decostijl.

Een heel apart verhaal dit jaar bood het subthema 'eindige tijden', waar de aandacht ging naar historische waardevolle grafstenen en grafmonumenten waarop de symbolen van 'eindigheid' en 'vergankelijkheid' aangebracht zijn. Mooie voorbeelden hiervan waren o.m. te zien op de voormalige begraafplaats van Oostende aan de Nieuwpoortsesteenweg, het kerkhof van Beernem en de centrale begraafplaats van Brugge.

De provincie West-Vlaanderen is niet rijk aan ruïnes en pseudo-ruïnes, maar opmerkelijk zijn toch de molenruïne van Klerken, een getuige van de Eerste Wereldoorlog en sedert 1998 wettelijk beschermd, en de pseudo-ruïne van de Dodengang in Kaaskerke, die heel wat aandacht kregen.

Het laatste subthema 'met de tijd mee en monumenten van vijf voor twaalf' vestigde de aandacht op de evoluerende restauratieopvattingen en op bedreigde en verwaarloosde monumenten. Er kan rustig gezegd worden dat het funerair erfgoed een deels bedreigd erfgoed is waar tijdens OMD toch duidelijk de aandacht op getrokken werd. Voor een aantal gebouwen, zoals de reeds genoemde schoenfabriek *Eperon d'Or* in Izegem, is de toestand ongunstig. De vooruitzichten zijn dan weer gunstig voor de woning De Beir in Knokke, waarvan de restauratie ondertussen volop aan de gang is.

Goede informatie sleutel tot succes

Samenvattend kan gezegd worden dat de opengestelde gebouwen het qua bezoekersaantallen goed tot zeer goed deden en dat de lokale comités succes oogstten met een gevarieerd programma en goede informatie. Soms was één monument, zoals het Oostendse Fort Napoleon, de grote publiekstrekker en straalde dit af op de andere gebouwen uit de omgeving, die dan eveneens bezocht werden.

Op te merken valt nog dat met de jaren de lokale comités steeds betere brochures uitbrengen. Sommige van die publicaties zijn kleine pareltjes op het vlak van historische

informatie en/of presentatie. Al jaren springt de eenvoudige, maar goed gedocumenteerde brochure van het lokale comité Brugge in het oog. Aan elke brochure gaat heel wat spuurwerk in het archief vooraf om de geschiedenis van de historische panden te achterhalen. Vermeldenswaardige voorbeelden zijn onder andere nog de brochures van het Overleg Zuid-West-Vlaanderen, en van de lokale comités van Oostende en Beernem.

Provinciale prelude

Open Monumentendag West-Vlaanderen kreeg weer een opmerkelijke toets mee met de provinciale prelude op 8 september. Ze werd georganiseerd door de Provincie West-Vlaanderen in samenwerking met het lokale comité Brugge. Het werd een opvallende evocatie van acht eeuwen bouwgeschiedenis op de site van 't Pandreitje in Brugge. Een speciaal ontworpen informatiefolder beschreef de geschiedenis en de diverse functies. Zo lag er in de Middeleeuwen een begraafplaats van het minderbroedersklooster, in de 16de eeuw werd het een markt voor kunstverkopers, in de 17de eeuw bouwde men een Rasphuis dat in de 19de eeuw werd vervangen door de gevangenis 't Pandreitje. Vier acteurs - Joe Baele, Koen De Landtsheer, Lucas Vandebussche en Paul De Schrijver - evocerden een aantal momenten uit de bewoningsgeschiedenis door middel van acts en living theatre. De kunstenaars Pia Berrick, Pierre Goetinck en Peter Jonckheere werkten samen om door middel van een reconstructie op schaal een

eigentijdse interpretatie te brengen van de middeleeuwse minderbroederskerk. Met deze prelude werd de aandacht gevestigd op de archeologische monumentenzorg, die met haar eigen werkwijze en onderzoeksmethoden evenzeer bijdraagt tot de kennis van ons bouwkundig erfgoed.

MonumentenMaandag

Dit jaar werd er door het OMD-secretariaat extra aandacht besteed aan MonumentenMaandag, waaraan de jongerenprojecten werden gekoppeld. Over heel Vlaanderen namen ca. 50 lokale comités deel en naar schatting kwamen er 15.000 kinderen en jongeren opdagen. In West-Vlaanderen waren negen lokale comités vertegenwoordigd, nl. Brugge, Ichtegem, Ieper, Koekelare, Menen, Mesen, Oostende, Roeselare en Tielt. Van de negen voor heel Vlaanderen ingediende jongerenprojecten, werden er vijf in aanmerking genomen. Voor West-Vlaanderen waren dat het project 'Voetsporen in de Tijd' in Ichtegem en 'Allemansendje' uit Oostende, een totaalproject voor kleuters en lagere-schoolkinderen die monumenten ontdekken. Kortom, OMD 2000 was eens te meer een succes. In 2001 is het thema 'metaal'. Het is het eerste deel van een drieluik rond bouwmaterialen onder de titel 'Grondstof, stof tot nadenken'. Later komen hierin ook nog steen en hout aan de beurt. Belangrijke items in 2001 worden erfgoededucatie en aandacht voor jongerenwerking.

Mariette Jacobs

Grafmonumenten op de stedelijke begraafplaats 'Steenbrugge' in Assebroek-Brugge: bij uitstek symbolen van de vergankelijkheid en de voortvlindende tijd. (Foto JC).

Vijf West-Vlaamse steden in grensoverschrijdend netwerk militair erfgoed

In vroeger tijden vormden de versterkte steden fel opgemerkte bakens in het landschap. Herhaaldelijk grepen er belegeringen door vijandelijke troepen plaats; wisselende bezettingen drukten op de steden hun eigen stempel in de vorm van ringmuren, bastions, kruitmagazijnen enz. opgetrokken volgens de heersende mode van die tijd. De materiële getuigen van deze woelige tijd zijn legio: diverse soorten versterkingen liggen her en der in het landschap verspreid. Nog te vaak verkommen ze echter tot ruïnes omdat er niet genoeg belang gehecht wordt aan het in stand houden van het militaire erfgoed.

In 1997 besloten enkele versterkte steden uit West-Vlaanderen, Nord-Pas-de-Calais en Kent om de handen in elkaar te slaan en om met de steun van het Europese Interreg II-fonds hun militair patrimonium te promoten naar de steeds groeiende groep cultuurtoeristen. In januari '99 verscheen een wervingsfolder, in oktober rolde de brochure Wandelen in versterkte steden van de persen. Een website en een reeks didactische folders over de verschillende types versterkingen zijn in de maak.

In West-Vlaanderen engageerden zich hiervoor de steden Ieper, Lo, Menen, Nieuwpoort en Veurne. In Frankrijk gaat het om Bergues, Boulogne, Calais, Cassel, Gravelines en Montreuil. De Engelse steden tot slot zijn: Canterbury, Dover, Folkestone, Hythe, Rochester en Sandwich.

De inname van Menen door de Malcontenten op 1 oktober 1578. De Malcontenten waren een groep opstandelingen onder de leiding van Emmanuel de Lalaing, die in de periode 1578-1579 kortstondig een rol speelden in de opstand tegen Spanje. Zij bezetten Menen gedurende ruim een jaar en bouwden in die tijd de stadsvestingen verder uit. Anonieme Duitse gravure, laatste kwart 16de eeuw. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

Wat zijn versterkingen? Wij houden de omschrijving aan die ook Robert Gils aannam in het vorig jaar verschenen *Met grof geschut. Vestingbouw langs de Noordzee*, nl.: 'een kunstwerk (of een reeks kunstwerken) dat door de verdediger opgericht wordt om een terreingedeelte in bezit te houden'. Deze algemene omschrijving dekt echter een zeer

diverse lading: er bestaat een immens verschil tussen kust- en landversterkingen, en tussen permanente en niet-permanente versterkingen.

In de vroege Middeleeuwen was er in onze contreien voor vestingbouw weinig of geen belangstelling. Algemeen wordt aangenomen dat Merovingische en Karolingische forten

uit aarden wallen en houten palissades bestonden. De nog bestaande versterkingswerken uit de Romeinse tijd vervielen tot ruïnes. Pas met de invallen van de Vikingen, in de 9de eeuw, begon men noodgedwongen opnieuw enige interesse in vestingbouw te vertonen. Langs de Vlaamse en Zeeuwse kust verschenen de zogenaamde *castella recens facta*, opgetrokken tegen de invallen van de Noormannen. Deze ringwalforten deden dienst als schuilplaatsen voor de lokale bevolking en voor het vee.

Tussen de 11de en de 13de eeuw deed een nieuw type versterking zijn intrede: de burcht, waarvan de motteversterking (een stenen of houten toren op een kunstmatige heuvel) de voorloper is. De eerste versterkte kastelen dateren uit de 12de eeuw.

In de 11de eeuw doken ook de eerste stadsomwallingen op. Dikwijls waren deze eerste stadsversterkingen niet veel meer dan een vooruitgeschoven verdedigingslinie van een burcht. Vrij lang bleven de versterkingen beperkt tot een gracht, al dan niet omgeven met een aarden wal. In de 14de eeuw werden de meeste stadsversterkingen versteend. Vaak hadden de toegangen tot de stad dan al de vorm van monumentale poortgebouwen aangenomen.

De ontwikkeling van een krachtige artillerie en het buskruit dat vanaf de 14de eeuw in Europa werd geïntroduceerd, hadden een enorme impact op de wijze van belegeren en uiteraard op de vestingbouw. De bestaande versterkingen werden zoveel mogelijk aan de nieuwe eisen aangepast. De nieuwe versterkingen werden zo geconcipeerd dat ze meer weerstand boden aan het kanonvuur en tegelijk toelieten de eigen vuurwapens op een efficiënte manier op te stellen. Ronde schietgaten, dikkere muren, hoekige grondplannen (dit om te vermijden dat aanvallers dicht bij de muren onzichtbaar bleven voor de verdedigers) en bastions die weerstand boden aan het kanonvuur en tegelijk als platform

dienden voor grof geschut, zijn daar de duidelijkste voorbeelden van. Een middeleeuwse motteversterking is dan ook niet te vergelijken met de ingewikkelde gebastioneerde versterkingswerken die vanaf de 16de eeuw werden aangelegd en tot ver in de 19de eeuw werden opgetrokken.

Dominique Velghe

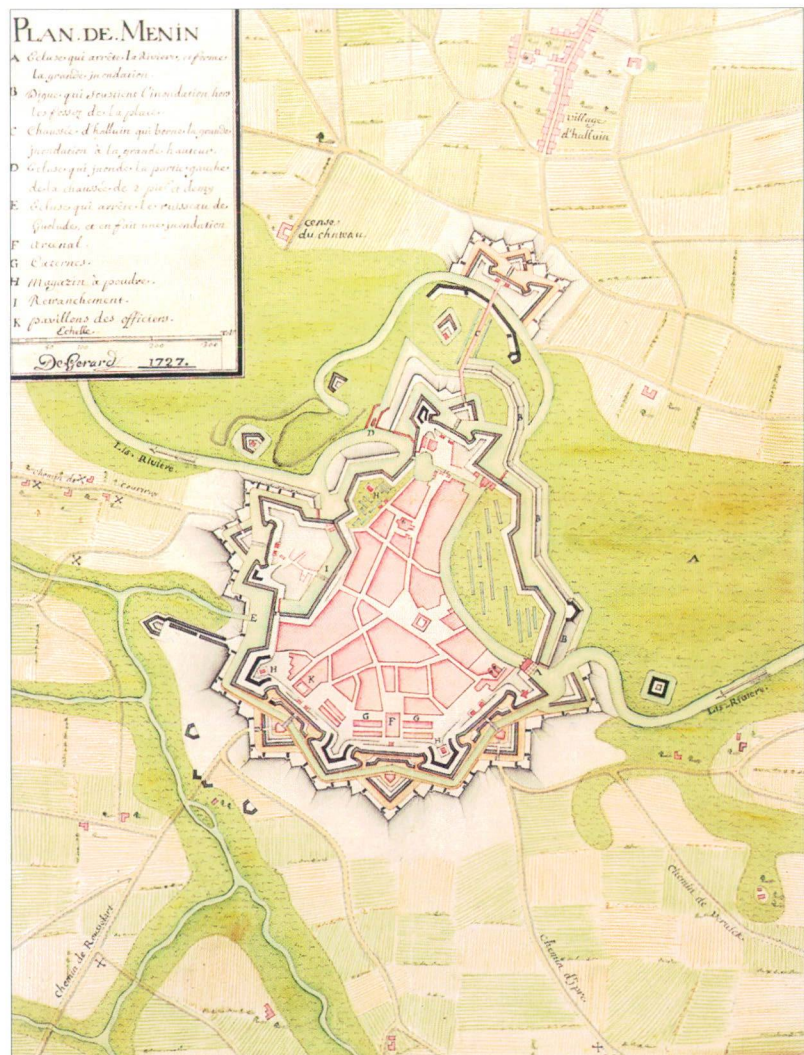
Met grof geschut. Vestingbouw langs de Noordzee, Stichting Vlaams Erfgoed, Oostende, 1999 - Philippe Bragard, Johan Termote en John Williams, *Wandelen in versterkte steden. Historische stadsversterkingen in Kent, Côte d'Opale en West-Vlaanderen*, Kent County Council, Syndicat Mixte de la Côte d'Opale en Provincie West-Vlaanderen, Brugge, 1999 - Luc Cleenewerk, *Vestingbouwkunde in Frans-Vlaanderen*, Aartrijke, 1993 - R. Van Uytven, 'Stadsgeschiedenis in het Noorden en Zuiden', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden II* (1982), p. 188-253.

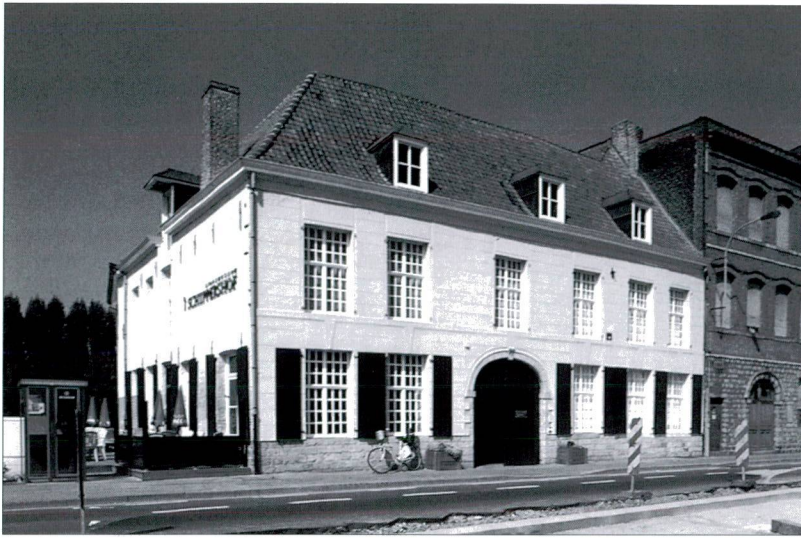
Menen

Als grensstad heeft Menen een uitermate woelige geschiedenis gekend. Bijna driehonderd jaar lang was de stad versterkt door een complexe structuur van verdedigingswerken. Het tracé van de vroegere vestingen is nog duidelijk te zien in het stratenpatroon en sommige straatnamen (Arsenaalstraat, Blekerijvesting, Kanonstraat...) verwijzen expliciet naar het roemrijke militaire verleden van de stad. De militaire gebouwen en de fragmenten vestingmuur die ons vandaag nog resten, dateren vrijwel uitsluitend uit de

Links: Menen, het bastion van Rijsel zorgde voor de verdediging van de thans verdwenen Rijselpoort. (Foto MR).

Onder: de gebastioneerde vestingen van Menen op een handschriftelijke militaire kaart uit 1727. Het noorden is onderaan. In de legende is er bijzondere aandacht voor de diverse sluizen die dienstig konden zijn bij strategische inundaties. In 1727 behoorde Menen tot de Oostenrijkse Nederlanden en was er krachtens het Barrièretraktaat een Hollands garnizoen gelegerd. De vestingen dateerden uit de tijd van de Franse bezetting en waren een ontwerp van Vauban. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

Hollandse periode (1815-1830) en behoren tot de best bewaarde van het land. Grosso modo zijn zij allemaal gesitueerd aan de zuid- en oostkant van de stad. Aan de westelijke en noordwestelijke zijde heeft de vestingbouw immers plaats moeten maken voor het aanleggen van de spoorlijn. Sinds 1987 - toen Meneen zijn 900-jarig bestaan vierde - worden er door het stadsbestuur bijzondere inspanningen geleverd om de vestingen te herwaarderen. Zo zijn in Park ter Walle ondertussen een kleine 600 meter muur van de hoofdomwalling gerestaureerd en werden in juni 1999 de kazematten aan de Oude Leielaan weer toegankelijk voor bezoekers. Park ter Walle, bastion nr. 10 en de Blekerij-vesting zijn sinds eind 1991 als monument beschermd.

Meneen is zeer lang een open stad gebleven; de eerste versterkingswerken werden pas uitgevoerd in 1566. De eerste volwaardige verdedigingswerken dateren van 1578. Een jaar voordien was in Gent de calvinistische republiek uitgeroepen. De leiders besloten om Meneen, dat strategisch gelegen was en waar een korps van 18 mannen was geïnstalleerd,

zo snel mogelijk te versterken tegen de Spanjaarden. Nog voor de werken echter waren voltooid, was de stad al ingenomen door Emmanuel de Lalaing, baron van Montigny. Deze laatste liet de werken voortzetten. Rond de stad kwam er, overeenkomstig de nieuwe trends in de 16de-eeuwse vestingbouw, een gebastioneerd front. De hoofdwal had de vorm van een veelhoek; op onregelmatige afstanden werden de courtines onderbroken door zes (later zeven) bastions. Rond de wal liep een brede natte gracht, die in verbinding stond met de Leie.

Aan de rechteroever van de Leie was er weinig bewoning, zodat de rivier als natuurlijke versterking fungeerde voor de stad, die ten noorden ervan lag. Van de vijf stadspoorten was alleen de Leiepoort in steen; de andere poorten bleven tot in de 17de eeuw primitieve houten constructies.

Met de inname door Farnese kwam Meneen opnieuw onder de Spaanse Nederlanden. In 1664 brak men vol vertrouwen in een toekomst zonder grensconflicten zowel de wallen als de bastions tot op de grond af; de grachten werden gedempt. Alleen de stadspoorten bleven overeind.

Meneen, dat sinds de Vrede van Nijmegen (1678) Frans gebied was, werd in de *Pré Carré* opgenomen. Sébastien Le Prestre de Vauban, het vestingbouwkundig genie in dienst van Lodewijk XIV, liet de relatief kleine stad Meneen in amper tien jaar (vanaf 1679 tot 1689) ombouwen tot een vestingstad om de noordelijke grens van Frankrijk te verdedigen. Voor het aanleggen van de hoofdwal volgde Vauban ongeveer het tracé van de 16de-eeuwse omwalling, maar in plaats van 7 bouwde men 11 bastions. In tegenstelling tot vroeger werd echter ook het gehucht Halluin op de rechteroever van de Leie versterkt met een gebastioneerd front. In de Leievallei werden drie inundatievlaktes aangelegd, die in tijden van nood via vier sluizen met water uit de Leie onder water konden worden gezet. Veel nadruk kwam te

Boven: Meneen, het Schippershof. Dit 18de-eeuwse gebouw was oorspronkelijk een herberg voor schippers die op de Leie voeren. Thans zijn er het stadsmuseum en de stedelijke toeristische dienst in ondergebracht. Het is het startpunt van de wandelroute die uitgestippeld werd in het kader van het Netwerk Versterkte Steden.

Rechts: Meneen, de gerestaureerde vestingmuur in de Zwemkomstraat. (Foto's MR).

liggen op buitenwerken (dit zijn versterkingen die zich buiten de hoofdwal bevinden zoals ravelijnen, glacis, lunetten) omdat die de stad beter opgewassen maakten tegen de toegenomen vuurkracht van de artillerie.

De versterkingen bewezen ook in later tijden goede diensten, tot Lodewijk XV in 1744, na de herovering van Menen tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, de muren liet opblazen en de gebouwen met een militaire functie liet afbreken. Alleen de grondwerken en de fundamenten van de vestingen getuigden nog van het grootse verleden van Menen als vestingstad.

De derde en laatste versterking van Menen werd opgetrokken tijdens de Hollandse periode, toen Menen als grensstad de rol van buffer tegen Frankrijk vervulde. De werken werden aangevat in 1817: de fundamenten van het tracé van de vroegere omwalling werden opnieuw gebruik. Met slechts enkele wijzigingen in functie van de heersende verdedigingstechnieken bouwde men ook de meeste andere versterkingen uit de tijd van Vauban weer op. In 1830 -met de Belgische Onafhankelijkheid- werden de werken stopgezet. Vanaf 1852 werden de vestingen gedeeltelijk ontmanteld.

D.V.

Wie meer wil lezen over de vestingen te Menen kan terecht bij: Hilde Dewanckele, 'Inventaris van de historische relikten van de vestingen in Menen', *'t Wingheroen* 17 (1993), nr. 3, p. 35-47. - Marc Pyncket, Jan Yperman en Philippe Despriet, 'De vestingen in Park ter Walle worden gerestaureerd', *'t Wingheroen* 14 (1990), nr. 2, p. 61-74. - Marc Pyncket, 'De vesting Menen', *'t Wingheroen* 15 (1991), nr. 3, p. 17-40. - Marc Pyncket, 'Restauratie van de vestingen in park ter Walle te Menen', *'t Wingheroen* 15 (1991), nr. 3, p. 71-81. - Marc Pyncket, 'Beschermd monumenten in Menen', *'t Wingheroen* 16 (1992), nr. 1, p. 31-44. - M. Van Hemelrijck, *De Vlaamse krijgswetenschap*, Tiel, 1950, p. 131-149.

Met dank aan Jan Yperman voor de mondeling ter beschikking gestelde informatie omtrent de recentere ontwikkelingen in Menen.

Ieper

Door haar ligging op de wip tussen het IJzeren Schelde-Leiebekken en aan de westgrens van het graafschap Vlaanderen, was de stad Ieper als het ware voorbestemd om tot een belangrijke vestingstad uit te groeien. Het economisch belang als derde grootste Vlaamse stad versterkte nog haar strategische positie.

Er zijn aanwijzingen dat de Karolingische *fiscus* (koninklijke hoeve) van Ieper reeds met een halfcirkelvormige gracht was verdedigd. De plaats evolueerde in de loop van de 11de eeuw tot kasselrijhoofdplaats, waarvan de grafelijke residentie met een motteversterking was uitgerust. Deze was ingeplant ten westen van de huidige Sint-Maartenskerk. De opvolgingsstrijd na de moord op Karel de Goede in 1123 zou de topografie van de ontluikende stad grondig wijzigen. Een nieuwe grafelijke versterking verrees in het zuiden van de stad ter hoogte van het huidige Zaalhofplein en kort daarna startte de explosieve groei van de middeleeuwse stad. Ieper was een schoolvoorbeeld van een middeleeuwse groeistad, die telkens zijn versterkingen

diende aan te passen aan de opeenvolgende uitbreidingen. Dit leidde tot de bouw van opeenvolgende verdedigingsgordels waarvan die van 1214 – naar aanleiding van het eerste Frans-Vlaamse conflict – en die van 1302 – na de Vlaamse overwinning te Kortrijk – de belangrijkste waren. Net zoals de stad Brugge bezat Ieper nu twee concentrische verdedigingsgordels, waarvan de buitenste gordel, de zogenaamde *Uterste Veste*, een lengte van niet minder dan 7 km had.

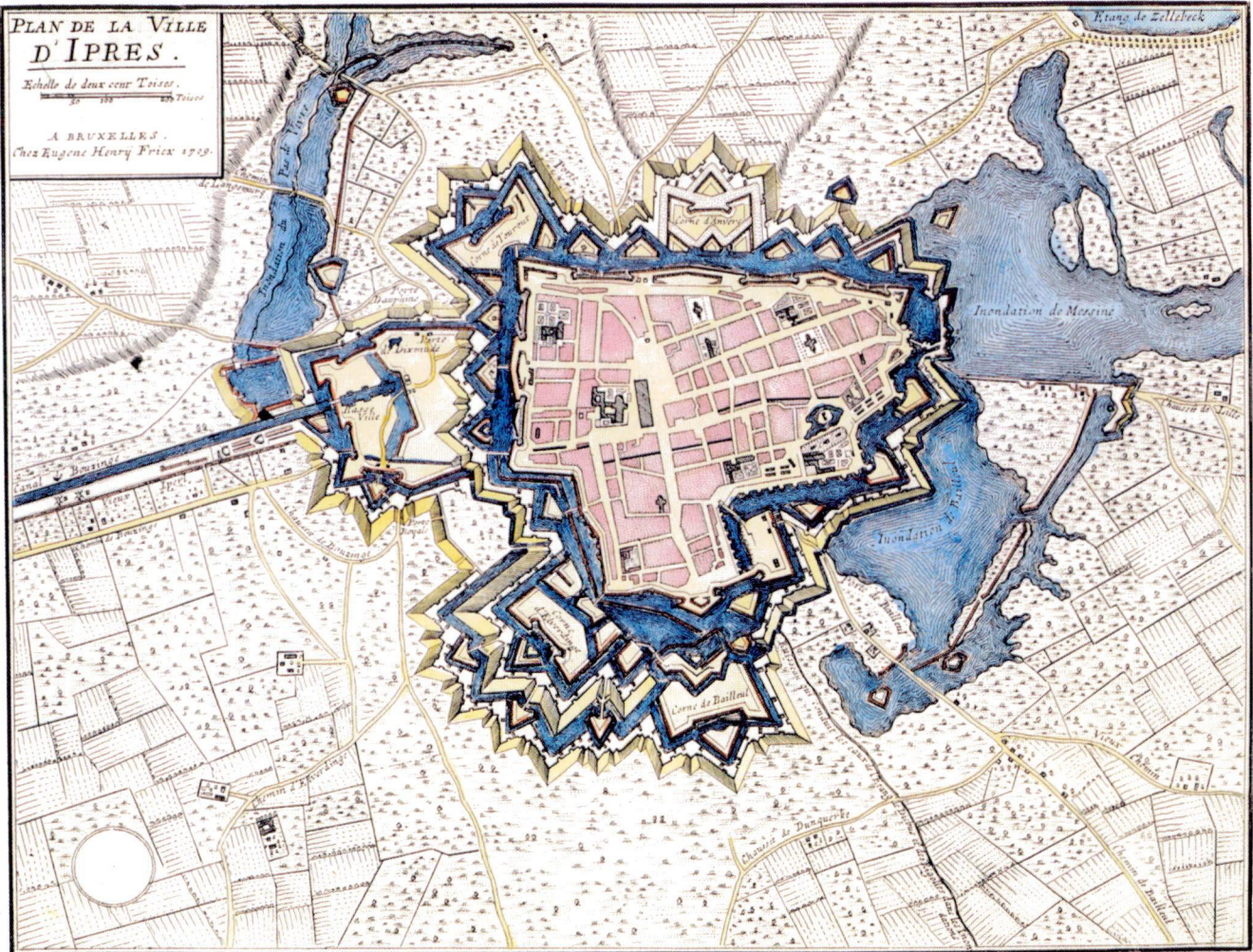
De economische terugval van de stad en de naweeën van de belegering van 1383 leidden tot een inkrimping van het stadsareaal en het terugplooiën van de verdediging op de eerste gordel. Die werd aangepast en uitgerust met een bakstenen weermuur met torens.

De stad bleef van dan af binnen de middeleeuwse muren verder evolueren. Pas met de Frans-Spaanse Oorlogen in de tweede helft van de 17de eeuw nam het strategisch belang van de vesting opnieuw toe. De Spanjaarden waren eerst aan zet. De citadel, die zij in 1669 bouwden op de oostzijde van de stad, kon niet beletten dat de Franse troepen onder leiding van Lodewijk XIV op 25 maart 1678 de stad innamen. Ieper werd nu opgenomen in de *Pré Carré*-gordel. Vauban stond voor een moeilijke opdracht niet alleen door de uitgestrektheid maar eveneens door de bizarre T-vormige plattegrond van de stad. In een eerste fase werd de stad door vier reusachtige hoornwerken verdedigd en dit in samenspel met grote inundatiegebieden, die gevoed werden door de drinkwaterbekkens van Dikkebus en Zillebeke.

In een tweede fase werd de eigenlijke stadsmuur gebastioneerd, maar dit werk bleef onvoltooid. Binnen de stad verrees een uitgebreide militaire infrastructuur van kruithuizen, arsenalen en kazernes. Ieper werd hiermee een van de belangrijkste vestingsteden van Vlaanderen.

De nieuwe verdedigingsgordel kende slechts beperkte aanpassingen, ook na de overname van de vesting door de Hollandse troepen in het kader van het Barrièretraktaat in 1717 en bij de kortstondige Franse bezetting van 1744 tot 1749. Wanneer in 1782 keizer Jozef II aantrad, startte de systematische sloping

Gezicht op de stad Ieper vanuit het zuiden. Anonime gravure, verschenen in N. Visscher, *Theatrum praecipuarum urbium ducatus Brabantiae*, 1660. De stadsmuren zijn nog middeleeuws. Een paar decennia later zal Vauban beginnen met de aanleg van de gebastioneerde vestingen. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

van de vesting, maar deze werken dienden wegens de benarde politieke-militaire toestand vroegtijdig te worden stilgelegd. In 1815 kwam de gedeeltelijk ontmantelde stad in Hollandse handen. Zij bouwden de vesting in het kader van de Wellingtonlinie opnieuw tot een operationeel geheel uit. De infrastructuur werd grondig vernieuwd met onder meer een ruitersrijkerie en nieuwe kruitmazazijnen. Het nog bewaarde en onlangs geheel gerestaureerde kruitmazazijn

aan het Esplanadeplein dateert nog uit deze periode.

De neutraliteit van de jonge Belgische staat leidde vanaf 1853 tot de opgave en de afbraak van de vesting. Die gebeurde echter niet volledig. De omvang van de versterkingswerken en de topografie vormden de reden waarom de vestingmuur als parkzone werd bestemd en het inundatiegebied, wegens de wisselvallige waterstand van bebouwing gespaard bleef. Door hun aard

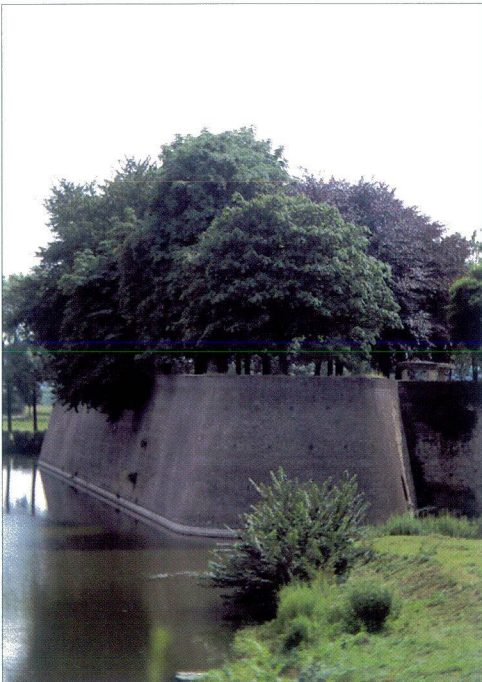
Boven: leper, gegraveerde stadsplattegrond, met de gebastioneerde omwalling en de overstroombare zones buiten de muren. Uitgegeven te Brussel in 1709 door de bekende cartograaf Eugène Henry Fricx. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

Rechts: leper, het gerestaureerde kruitmazazijn aan het Esplanadeplein. (Foto MR).

overleefden de versterkingswerken als enige monumenten de Eerste Wereldoorlog. Het vestingbouwkundig patrimonium van Ieper is door zijn verscheidenheid uniek voor Vlaanderen. De bescherming bij Besluit van de Vlaamse Executieve van 22 oktober 1986 legde de toestand vast. Het laatste decennium is dit vestinglandschap aan een opwaardering toe. Deze opwaardering steunt op twee pijlers. Er is ten eerste de fasegewijze restauratie van het patrimonium. De voorvesten kwamen tussen 1990 en 1992 aan de beurt en het vervallen Hollandse kruitmazijn volgde in 1998-1999. Ten tweede werd het patrimonium ook

toeristisch-recreatief ingebed door middel van het Interreg II-project van het Netwerk van Kleine Versterkte Historische Steden en het plaatselijk initiatief van de Vestingroute, die in het voorjaar van 1999 ingewandeld werd. Bij dit laatstgenoemde initiatief komen ook aspecten als natuur en stadsontwikkeling aan bod. Precies door deze geïntegreerde uitwerking kan het initiatief als een schoolvoorbeeld gelden voor de ontsluiting van dit specifiek soort patrimonium.

Johan Termote

Jan Dhondt, 'Ieper', *Belgische steden in reliëf*, Brussel, 1965, p. 207-230. - *Omtrent de Vestingstad Ieper*, Brussel, 1992. - *Ieper de herrezen stad*, Koksijde, 1999 - Johan Termote, 'De Leeuwentoren te Ieper. Een bijdrage tot het onderzoek van de Bourgondische stadsversterkingen in Kust-Vlaanderen', *Westvlaamse Archaeologica* 5 (1989), p. 17-29. - Johan Termote, 'Het Hollands kruitmazijn van de vesting Ieper', *Gidsenkroniek Westland* 38 (2000), p. 67-78. - J. Vereecke, *Histoire militaire de la ville d'Ypres*, Gent, 1858. - Staf Verheye, 'De vesting Ieper. Ontstaan, uitbouw, ontmanteling', *Iepers Kwartier* 22 (1986), p. 1-47.

Lo

Dit landelijke stadje koestert een bewogen militair verleden en schraagt als zodanig mede de woelige geschiedenis van de westhoek. De oudste, betrouwbare vermelding van Lo dateert van in 1089, maar de nederzetting ontstond al in de vroege Middeleeuwen. Het was wellicht Filips van Lo (†1104) die er op het einde van de 11de eeuw een versterkte residentie (type motte met neerhof) liet oprichten.

Willem van Lo, zoon van Filips van Lo, droeg zijn terreinen geleidelijk aan over aan het kappittel, later omgevormd tot een

Boven: Ieper, de Rijselepoort. In haar huidige vormgeving gaat de poort nog grotendeels terug tot de Bourgondische periode.

Links: Ieper, de vestingen. (Foto's JC).

augustijnerabdij, en drukte daarmee een belangrijke stempel op de verdere geschiedenis van Lo. De augustijnen kregen zo namelijk de bestuurlijke en juridische controle over de gronden ten noorden van de hoofdweg. In de 12de eeuw groeide de nederzetting door zijn ligging op de handelsas Ieper-Nieuwpoort uit tot een belangrijk nijverheidscentrum. In 1167 verwierf Lo stadsrechten.

Stad en abdij werden waarschijnlijk al tijdens het Frans-Vlaams conflict van 1213-1214 beveiligd met een gracht en een achterliggende aarden wal. De Vlaamse graaf Ferrand van Portugal liet toen de steden in het Westkwartier versterken om aan de invallen van Filips de Schone weerstand te kunnen bieden. De stad werd met deze omwalling afgebakend tot een zone van nauwelijks 400 m in doorsnee. Een belangrijk deel van de oorspronkelijke gracht is nog bewaard. Sinds 1214 heeft Lo als versterkte stad nog heel wat belegeringen te verduren gekregen, maar toch werd de oorspronkelijke gordel in de loop der eeuwen nauwelijks aangepast. In 1582 werd de stad door de hertog van Anjou en de Prins van Oranje platgebrand.

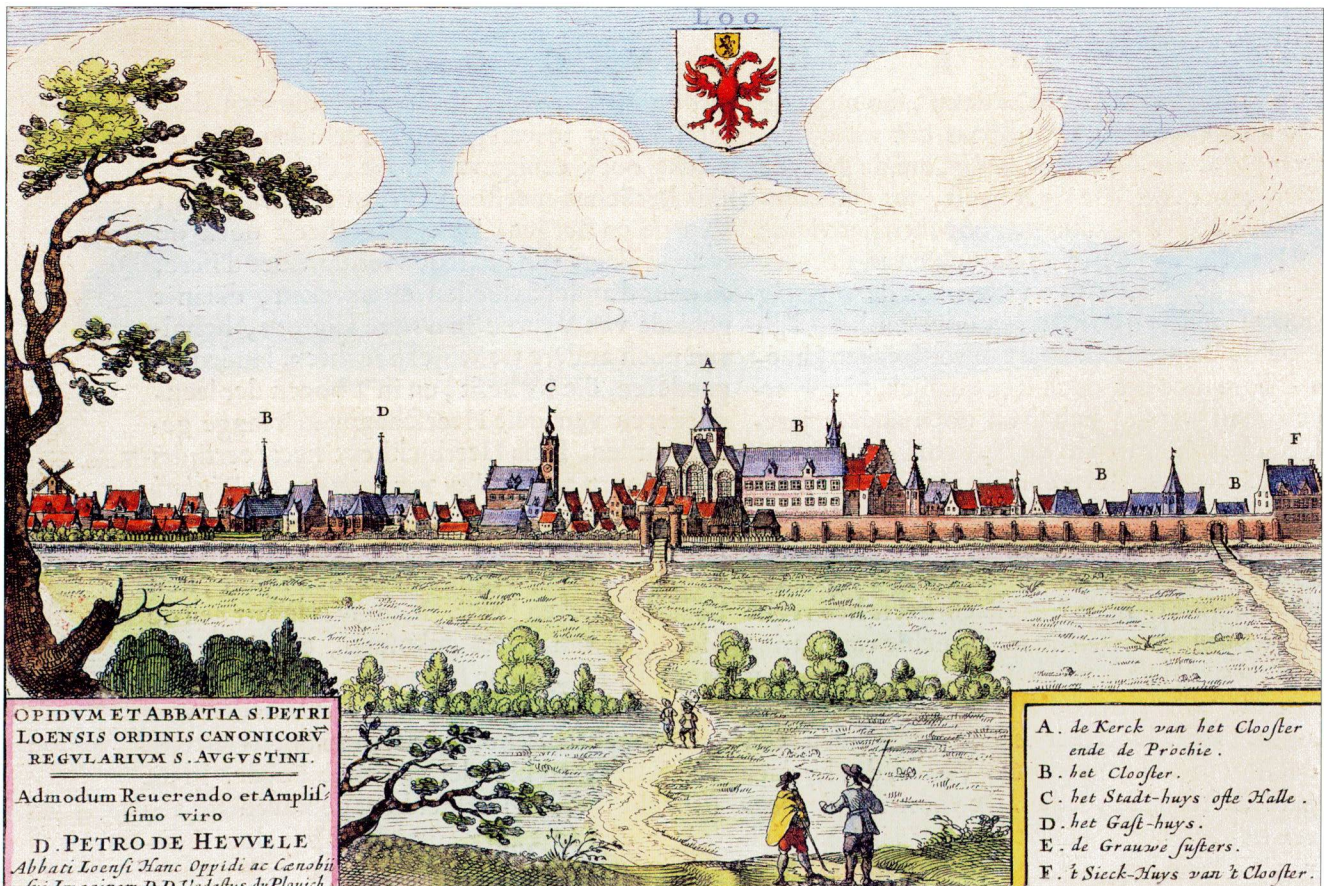
Van de vier oorspronkelijke stadspoorten blijft alleen nog de Westpoort over. Waarschijnlijk werden de oudste poorten uit hout gemaakt. De huidige Westpoort is een stenen constructie en dateert uit de 14de eeuw. Waarschijnlijk werd de poort in haar bestaande vorm opgetrokken toen de steden van Kust-Vlaanderen hun voorbereidingen troffen tegen invallen van de Engelsen. Veurne, Nieuwpoort en Ieper lieten in die periode een eerste stenen stadsomwalling optrekken; in Lo werden, wellicht uit geldgebrek, alleen de poorten vernieuwd. De Westpoort is een

Rechts: de Westpoort is de enige nog overgebleven stadspoort van Lo. (Foto MR).

Onder: gezicht op Lo vanuit het oosten, met de middeleeuwse stadsmuur en (centraal) de thans verdwenen Oostpoort. Gravure uit A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, 1641-1644. (Privé-verzameling, Sint-Andries - foto Hugo Maertens, Brugge).

van de weinige nog bestaande stadspoorten en verdedigingstorens die in West-Vlaanderen bewaard zijn. Ze werd gerestaureerd in 1852 en 1991. Naast de poort staat de zogenaamde Caesarsboom, een eeuwenoude taxus waarvan een plaatselijke legende vertelt dat niemand minder dan Julius Caesar hier ooit zijn paard zou hebben vastgebonden. Tijdens de Franse Revolutie werd de abdij verbeurd verklaard en gedeeltelijk gesloopt. Nu rest er nog een belangrijk gedeelte van de abtswoning (nu de pastorie), het

OPIDVM ET ABBATIA S. PETRI
LOENSIS ORDINIS CANONICORVM
REGVLARIVM S. AVGVSTINI.
Admodum Reuerendo et Amplif.
fimo viro
D. PETRO DE HEVVELE
Abbati Loensi Hanc Oppidi ac Censu
sui Imaginem D.D. V. adustus du Plouich

A. de Kerck van het Clooster
ende de Prochie.
B. het Clooster.
C. het Stadt-huys ofte Halle.
D. het Gast-huys.
E. de Grauwe susters.
F. 't Sieck-Huys van 't Clooster.

gastenverblijf (het huidige stadhuis gelegen aan de Oude Eiermarkt), een deel van de omheiningsmuur en de imposante Duiventoren die men overigens aan het restaureren is. De schitterende abdijkerk werd in de Eerste Wereldoorlog gedeeltelijk vernield, maar is heropgebouwd in de jaren '20.

Op het grondgebied van het huidige Reninge bevond zich vroeger 'de sterkte' of 'het fort De Knocke'. Deze versterking werd aangelegd door de Spanjaarden in 1649 en beheerste de waterwegen tussen Ieper en de Noordzee. Onder de Fransen werd het fort door Vauban uitgebreid tot een vesting van uitzonderlijk strategisch belang. Hoewel De Knocke door zijn ontwerper als oninneembaar werd beschouwd, slaagden de Nederlanden erin om het fort met een list op de Fransen in 1712 te heroveren. Na de vrede van Utrecht in 1713 werd het als barrièrefort tegen zijn vroegere bezetters gebruikt. Onder de Oostenrijkers volgde op het eind van de 18de eeuw de afbraak. In de perceelsstructuur van de omliggende velden zijn tot op vandaag nog de omtrekken van het fort te herkennen.

D.V.

Meer informatie over het militaire verleden van Lo vindt men bij: J. Bauwens, 'Lo', *Gidsenkring Westhoek Infoblad* 36 (2000), p. 13-25. - Johan Termote & Jan Van Acker, 'Het landschap rond Lo en het ontstaan van de stad', *Lo. Parel van de Westhoek. 1089-1989*, Brussel, 1990, p. 11-19. - L. Van Acker, 'De verovering van het Fort de Knocke in 1712', *Biekorf* 81 (1981), p. 9-28. - J. Van Bugghenhout, 'Geschiedenis van onze parochies: Lo', *Bachten de Kupe* 25 (1983), p. 57-64. - Herman Vandergucht, *Loo Illustré*, Veurne, 1907.

Nieuwpoort

Nieuwpoort werd gesticht in 1163, door graaf Filips van de Elzas die het handelsstrategisch belang van de nederzetting aan de IJzermondung inzag. De stad werd in het charter omschreven als een *novum oppidum*, maar om hieruit te concluderen dat er al van in den beginne versterkingswerken aanwezig waren, is wellicht wat voorbarig, aangezien het middeleeuwse woord *oppidum* evengoed op een stad zonder meer kan wijzen.

Tot het einde van de 14de eeuw bleef Nieuwpoort een open stad die zich door zijn gunstige ligging aan verschillende waterwegen voldoende beschermd wist. In 1383 slaagden de Gentenaars en de Engelsen er evenwel in om de stad in te nemen en te verwoesten. Om nieuwe invallen van de Engelsen te vermijden liet Filips de Stoute een versterkt kasteel oprichten rond de Sint-Laurentiuskerk, waarvan na 1383 alleen nog de toren overeind was gebleven. De stad Nieuwpoort werd omgord met wallen en een ringmuur die op regelmatige afstand van torens was voorzien. Via sluizen kon men het waterpeil in de grachten regelen.

De vesting onderging geen belangrijke wijzigingen tot Nieuwpoort na de bezetting van de Geuzen vanaf 1578 verder werd versterkt. De grachten en muren werden op verschillende plaatsen met aarden wallen verstevigd. Het kasteel rond de oude kerk werd opnieuw

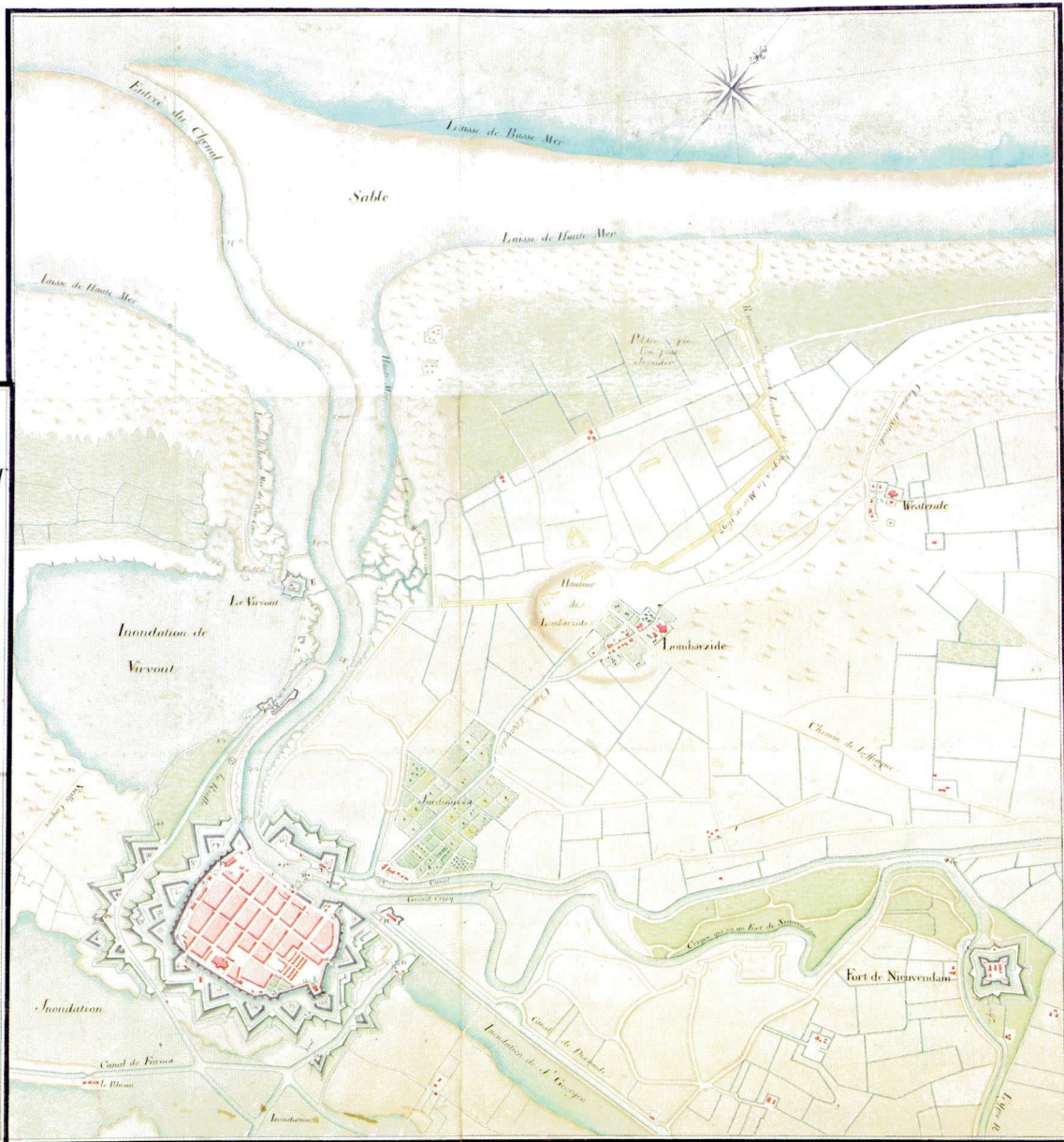
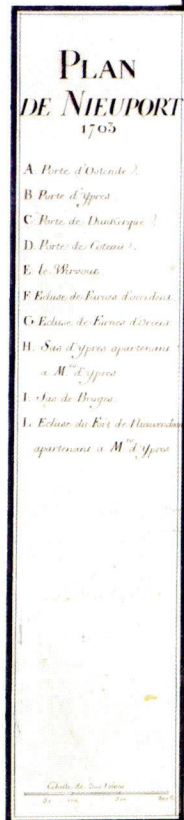

binnen de stadswallen gebracht en werd nu beschermd door een bolwerk.

De Spanjaarden zetten deze werken voort. De haven werd uitgerust met een aantal nieuwe forten, o.a. het fort van Nieuwendamme (1584). Op afbeeldingen die dateren uit de tijd van de Slag bij Nieuwpoort (1600) zijn deze versterkingswerken duidelijk te zien. De Spaanse ingenieurs voorzagen de stad in het midden van de 17de eeuw ook van een hoornwerk en een volledige ravelijngordel. Deze nieuwe versterkingen zorgden ervoor dat Nieuwpoort de verschillende belegeringen succesvol kon doorstaan. Het inundatiewapen bleef echter voor Nieuwpoort de troef bij uitstek. Toen Lodewijk XIV met zijn leger naar Vlaanderen kwam, en na Ieper, Gent en Oudenaarde ook Nieuwpoort wilde innemen, zou hij bij het

Boven: de Duiventoren is een van de gebouwen die nog herinnert aan de prestigieuze abdij van Lo. (Foto MR).

Onder: Nieuwpoort, ruïne van de Sint-Laurentiustoren, in de volksmond ook wel *Duvelstoren* genoemd, een verbastering van 'Duivelstoren'. Het is het enige nog in opstand bewaarde middeleeuwse bouwwerk van de stad. (Foto JC).

Handschriftelijke militaire kaart van Nieuwpoort en omgeving; anoniem, 1703. Behalve Nieuwpoort zelf, met dambordvormig stratenplan en gebastioneerde vestingen, zijn ook de IJzermonding, de overstroombare zones en het gebied ten noordwesten van de stad tot Westende en het Fort Nieuwendamme weergegeven. Het fortje *Le Viervout* is gebouwd rond de middeleeuwse vuurtoren of *vierboete*. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

zien van de onder water gezette omgeving van Nieuwpoort hebben verzucht: 'Que c'est dommage que je ne possède pas une armée de canards!'

Het Oostenrijks bewind bracht voor de Nieuwpoortse versterkingen slechts weinig wijzigingen mee. Het ravelijnstelsel bleef bewaard, wel werden de forten van Nieuwendamme en Duivelshoorn onder Jozef II afgebroken.

In de Hollandse periode werd de havenstad opgenomen in de Wellingtonlinie en ondergingen de versterkingen opnieuw belangrijke veranderingen. De westzijde, die het zwakke punt in de verdediging vormde, werd herwerkt. Wat restte van de stadsmuur werd bijna volledig afgebroken en vervangen door een nieuwe muur met negen bastions. Het hoornwerk aan de haven bleef behouden. De toren van de oude kerk werd als buskruitmagazijn ingericht.

De versterkingen werden ontmanteld vanaf 1857. Drie opslagplaatsen, waarvan er één nog bewaard is, ontsnapten aan de sloop. Het zogenaamde Bommenvrij dateert uit de Hollandse periode. Het is een bakstenen gebouw dat bestaat uit twee overwelfde ruimtes en gebruikt werd als arsenaal voor wapentuig.

Het maakte deel uit van het militaire complex in het oosten van de stad dat beschermd werd door de IJzer. Momenteel is het in bouwvallige toestand en staat het leeg.

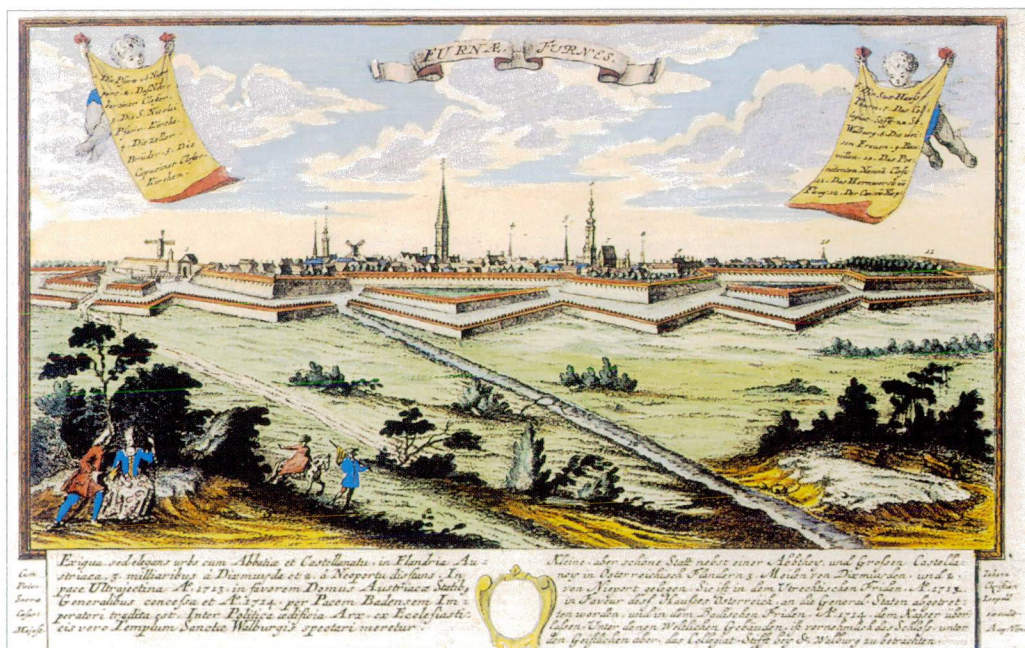
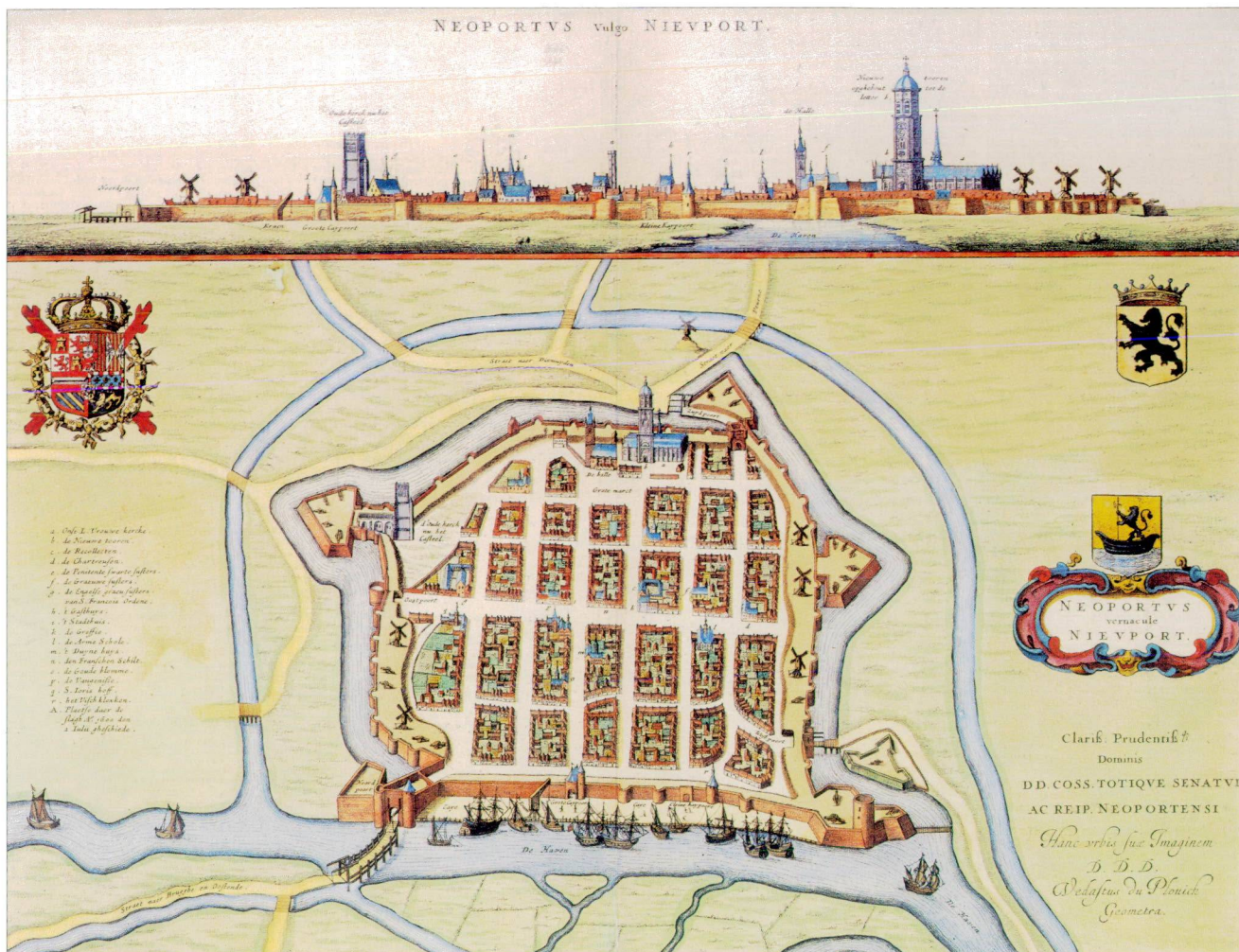
D.V.

Voor wie zich verder wil verdiepen in de militaire geschiedenis van Nieuwpoort: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 8n. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Veurne*, Gent, 1982, p. 343-344. - R. Degryse, 'Nieuwpoort', in: *Belgische steden in reliëf* (Brussel, 1965), p. 107-138. - M. Messiaen, *Nieuwpoort 800 (1163-1963)*, Antwerpen 1963. - R. Dumon, *Geschiedenis van Nieuwpoort*, Langemark, 1989. - K. Loppens, *Geschiedenis van Nieuwpoort*, Koksijde, 1953. - A.M., *Histoire de la ville de Nieuport*, Brugge, 1876. - C. Wybo, *Nieuport ancien et moderne*, Rijsel, 1904, p. 119-120.

Veurne

Ook Veurne kende een bewogen versterkingsgeschiedenis. Ook nu nog is het stadsgezicht bepaald door de onregelmatige zeshoek van de voormalige middeleeuwse versterkingen.

Langs de Vlaamse en Zeeuwse kust werden op het einde van de 9de eeuw een aantal

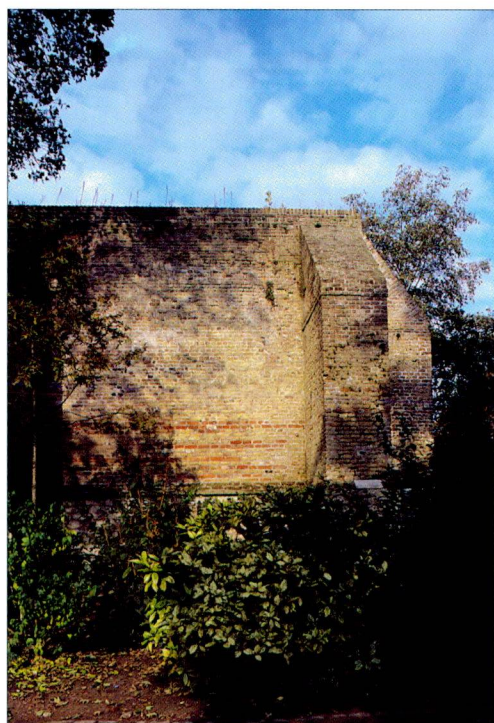

Boven: profiel en plattegrond van Nieuwpoort. Gravure door Vedastus du Plouich, uit A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, 1641-1644. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

ringwalforten tegen de Vikingen opgericht. Kort voor 891 werd er ook in Veurne een dergelijke burg opgetrokken. De littekens zijn nu nog te zien in het cirkelvormig straatpatroon van de binnenstad. In de 12de eeuw werd er in de zuidhelft van de cirkel een motteversterking aangelegd die als grafelijke residentie dienst deed. De kunstmatige heuvel was 6 meter hoog en 80 m breed aan de basis. Uit opgravingen blijkt dat er een eenvoudige burchtoren van 8 op 5 meter gestaan heeft. Het grondplan hiervan

is nu in het grasperk aangeduid. De grafelijke residentie bleef tot het eind van de 13de eeuw in gebruik. Rond de burg ging zich de eigenlijke stad ontwikkelen. Tijdens het eerste Frans-Vlaams conflict (1213-1214) werden er versterkingswerken uitgevoerd in de vorm van een brede natte gracht met aarden wal, met oorspronkelijk zes landpoorten en twee waterpoorten op de waterloop van de Colme. In de loop van de volgende eeuwen bleef deze omwalling min of meer haar vorm

Onder: gezicht op Veurne. Niet gedateerde gravure, mogelijk uitgegeven te Wenen kort na 1714. De gebastioneerde omwalling is zeer suggestief weergegeven, maar het beeld is geen correcte registratie van de toestand ter plaatse. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge - foto Hugo Maertens, Brugge).

Boven: Veurne, de Grote Markt. (Foto MR).

Midden: Veurne, de cisterne. De onderbouw van de nooit voltooide 14de-eeuwse westertoren van de Sint-Walburgakerk werd in het begin van de 18de eeuw omgebouwd tot wateropslagplaats. (Foto JC).

Onder: Veurne, de cisterne, detail. (Foto MR).

behouden. Wel werd er als antwoord op de Engelse dreiging tussen 1388 en 1413 een bakstenen weermuur opgetrokken, uitgerust met 33 halfronde torens. Tijdens de godsdienstoorlogen werden de vier overblijvende poorten met driehoekige ravelijnen versterkt. In 1668 werd met de Vrede van Aken de

kasselrij Veurne bij het koninkrijk Frankrijk gevoegd. De Fransen sloegen Veurne als versterkte stad echter niet hoog aan en lieten de versterkingen grotendeels slopen, overigens zeer tegen de zin van de stadsmagistraten. Tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) werd het strategische belang van de stad weer naar waarde geschat: in de jaren '90 werd Veurne opgenomen in de voorlinie van de *Pré Carré*. De stad onderging een ware metamorfose geheel naar de plannen van Vauban. Door de beperkte financiële middelen konden, net zoals in Ieper, de veranderingen maar geleidelijk worden doorgevoerd. De eerste verdedigingsgordel werd gebouwd tussen 1693 en 1698 en bestond uit een gedeeltelijk gebastioneerde stadsmuur en een dubbele gracht, beide voorzien van ravelijnen (waarvan er nog stukken muurbekleding bewaard zijn) en afgeboord door een bedekte weg met glacis. Om de meest kwetsbare kant van de vesting te beschermen werd er ten noorden van de stad een imposant hoornwerk opgericht om aan een eventuele aanval vanuit Nieuwpoort weerstand te kunnen bieden. De westtoren van de Sint-Walburgakerk werd omgebouwd tot kruutmagazijn. De Franse ingenieurs lieten ook de binnenhaven op de Colme dempen en vervangen door de binnenhaven bij de kaai. Naast twee officiersverblijven werd er ook nog een kazerne opgetrokken.

Omdat Veurne te midden van laaggelegen polders ligt, kon er heel gemakkelijk een overstroming veroorzaakt worden van een paar voet diep, die een enorm gebied bestreek en die ervoor zorgde dat Sint-Winokbergen, Duinkerke en Veurne zelf nooit volledig konden worden omsingeld. Vauban opteerde voor inundaties met zoet water; zeewater maakt de grond immers voor een aantal jaren onvruchtbaar. Hoewel de vesting hierdoor vrijwel oninneembaar werd, heeft Vauban Veurne wel altijd als de zwakste schakel in de verdedigingslinie beschouwd. Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1703-1713) werd er steeds meer druk uitgeoefend op de Franse noordgrens. De versterkingen aan de zuidkant van de stad ondergingen een grondige herwerking. Er kwam een verdedigingsgracht met tenailles, ravelijnen en contregardes. Achter deze nieuwe gordel bleef de middeleeuwse stadgracht als een binnenhaven toegankelijk.

In 1713 kwam Veurne opnieuw onder de Oostenrijkers. De stad werd samen met het fort De Knocke en de steden Ieper en Menen als barrièrevesting tegen Frankrijk ingericht. Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) viel Veurne opnieuw in Franse handen. Heel wat versterkingen werden toen gesloopt. De definitieve afbraak gebeurde op het eind van de 18de eeuw onder keizer Jozef II.

D.V.

Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 8n. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Veurne. Gent, 1982, p. 403-411. - Evert De Pauw, Sébastien Le Prestre de Vauban: zijn ideeëngoed en de verwezenlijking ervan in Maritiem Vlaanderen (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, 1986.

Nord-Pas-de-Calais en Kent: partners van West-Vlaanderen in het Netwerk van Versterkte Steden

Vandaag de dag zijn de grenzen binnen Europa opgeheven: grensposten en douane-kantoren zijn verdwenen en de Kanaaltunnel verbindt de Britse eilanden met het Europese vasteland. Ook in de loop van de voorbije eeuwen was de geschiedenis van West-Vlaanderen nauw verbonden met die van Nord-Pas-de-Calais en Kent, zij het niet altijd op een even vreedzame manier. Tal van oorlogen werden op elkaars grondgebied uitgevochten, in telkens wisselende allianties van steden en overheersers. Ingenomen steden werden tegen hun vroegere bezetters versterkt en de grenzen waren voortdurend in beweging. De evolutie van de versterkingen is dan ook duidelijk te volgen in de materiële overblijfselen van de militaire conflicten die de betrokken regio's in de loop der eeuwen met of tegen elkaar hebben uitgevochten. Het netwerk van versterkte steden biedt daar een interessante kijk op. Hierna volgen, als smaakmaker, enkele typische voorbeelden.

Calais: Fort Nieulay. - In Ieper, Gravelines, Bergues en Calais beschermden vooruitgeschoven forten kwetsbare plaatsen zoals een sluis, een kanaal, een monding of het samenvloeiën van waterwegen: water speelde een belangrijke rol in de verdediging. Het huidige fort van Nieulay te Calais, dat de Sluisbrug over de rivier de Hames beschermt, is eigenlijk het vierde verdedigingswerk dat op die plaats werd gebouwd. Het eerste fort was Engels; het tweede was een gebastioneerd fort tijdens de korte Spaanse bezetting van 1596 tot 1598; het derde werd in 1628 gebouwd onder Richelieu; de plannen van het huidige fort werden in 1679 getekend door Vauban. Vanuit dit fort kon men het gebied ten zuiden van de stad onder water zetten en de vijanden op afstand houden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog installeerden de Duitsers er hun luchtafweergeschut. Vanop de omwalling heeft men - met de zee op de achtergrond - een interessant panorama van verdedigingswerken die door de verschillende bezetters zijn gebouwd.

Calais: Fort Risban. - Vanaf het midden van de 14de eeuw was Calais voor twee eeuwen Engels gebied. De stadsomwalling werd versterkt met buitenwerken en sommige torens kregen een nieuwe bekleding en schietgaten. Een stevige ronde toren, die later tot het fort Risban zou uitgroeien, beschermde de ingang van de haven. Het fort van Nieulay controleerde de inundaties aan de westkant van de stad. Zeven versterkte voorposten (Sangatte, Marck, Oye, Fretun, Hames, Guines en Balinghem) beschermden het Engelse bruggenhoofd. Zowel Vlaamse als Engelse ingenieurs waren ingeschakeld bij de werken.

Hoewel Calais - 'de sleutel en de rem van Frankrijk' - algemeen als oninneembaar werd beschouwd, slaagden de Fransen in 1557 erin om in een enkele dag het fort van Nieulay in te nemen. Fort Risban, de stad en het kasteel gaven zich enkele dagen later over. De Engelse gouverneur van Calais had het niet nodig gevonden om de sluisen te openen en zo de omgeving van de stad onder water te zetten... De Franse koningen versterkten

de Engelse verdedigingswerken te Calais met een citadel. De stad was immers van kapitaal belang door haar ligging vlak bij de noordgrens, die gevormd werd door de rivier de Aa. In 1596 nam aartshertog Albrecht de stad in. In 1598 kwam de stad weer, en dit keer voorgoed, in Franse handen terecht. In de loop van 50 jaar tijd waren hier dus Engelse, Vlaamse, Spaanse en Franse ingenieurs gepasseerd en allen lieten ze hun sporen na in het stadsbeeld.

Hieronder: Calais, het Fort Nieulay. (Foto AGUR, Dunkerque).

Helemaal onder: de stadswallen van Montreuil. (Foto Reinoud Van Acker).

Montreuil. - De oudste stadswallingen van Montreuil dateren uit de 11de eeuw. In 1537-1549 liet François I er een van de eerste gebastioneerde stadswallingen van Noord-Frankrijk bouwen. Deze werden nadien nog een drietal keer aangepast en gemoderniseerd. Vandaag bieden de 3,4 kilometer bewaarde wallen niet alleen een indrukwekkend overzicht van negen eeuwen stadsversterkingen, zij bieden tevens aantrekkelijke wandelmogelijkheden.

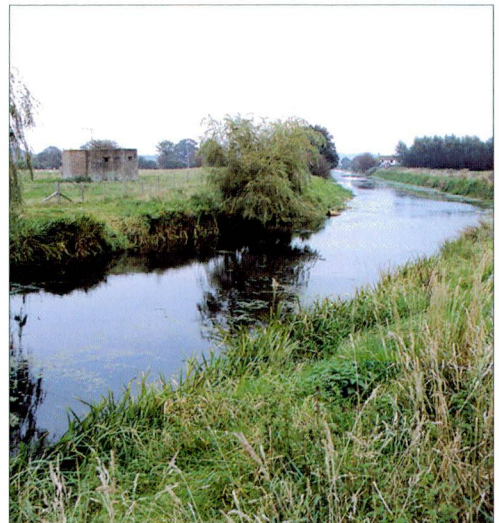
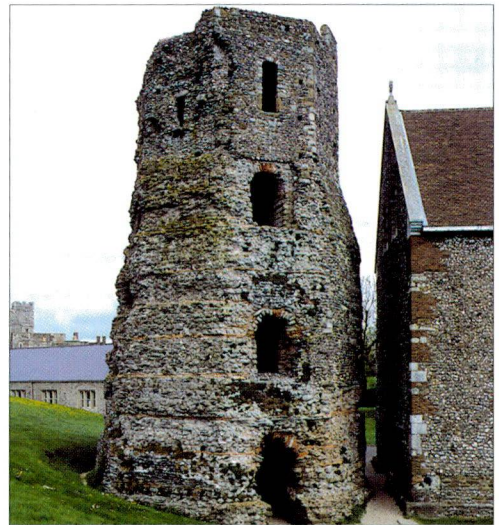
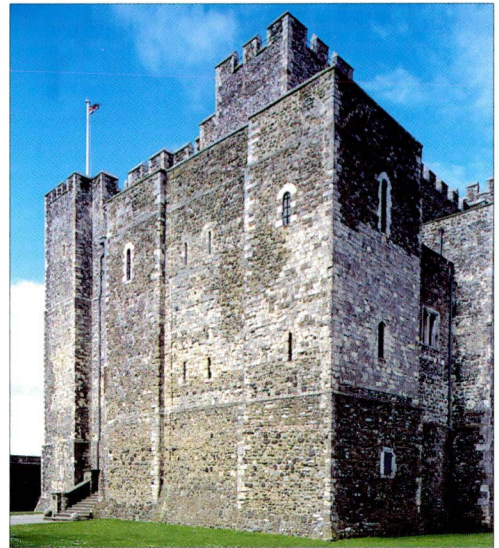
Gravelines: gebastioneerde omwalling. - In het begin van de 16de eeuw behoorde het Vlaamse Grevelingen tot de door de Habsburgers overgeërfde Nederlanden. Keizer Karel, die op dat ogenblik een hevige strijd uitvocht met Frans I, liet een kasteel optrekken, dat bestand was tegen kanonvuur. In dit kasteel-arsenaal, dat trouwens vrij toegankelijk is, is nu een cultureel centrum en het prenten- en etsmuseum gevestigd. In 1558 werd er een enorme gebastioneerde stadsmuur opgetrokken om de stad tegen de Fransen te beschermen. De nieuwe stadsmuur werd geflankeerd door zes massale bastions (te bezoeken). Gravelines zou in de daaropvolgende eeuw het strijdtoneel vormen van heel wat oorlogen. Nog voor 1640 werden er ravelijnen voor de weermuren opgetrokken en kwamen er een fort in de duinen en een hoornwerk ter bescherming van de sluizen van de Aa. Uiteindelijk kwam Gravelines in

handen van de Franse koning en werd het een schakel in de *Pré Carré* ter verdediging van het Franse koninkrijk.

Boulogne. - Gedurende een aantal jaren was Boulogne Engels gebied: in 1544 veroverde de Engelse koning Hendrik VIII de stad in de oorlog tegen Frans I. De plek bleef gedurende zes jaar in Engelse handen. In die periode werden indrukwekkende versterkingen aangebracht: bastions, artillerieterrassen en losstaande forten. De stadsmuren van Boulogne zijn gebouwd op Romeinse grondvesten. De oudste delen van de huidige

Links, van boven naar onder: de stadswallen van Montreuil (foto AGUR, Dunkerque) en de gebastioneerde vestingen van Gravelines (foto MR).

Rechts, van boven naar onder: Dover, de donjon van het kasteel; Dover, restant van de Romeinse vuurtoren die gebouwd werd rond 130 na Christus; Royal Military Canal in de buurt van Hythe. (Foto's MR).

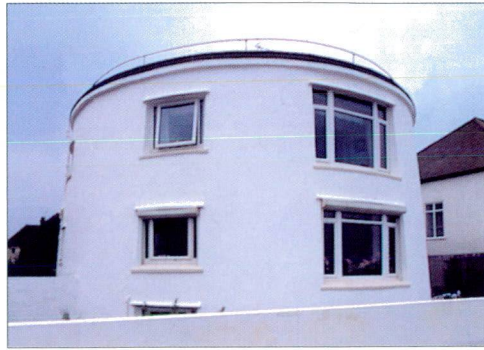

muren gaan terug tot 1231. Het kasteel is in oorsprong 13de-eeuws, maar zijn huidige uitzicht is grotendeels bepaald door verbouwingen uit de 17de en 18de eeuw.

Dover: Romeinse vuurtoren. - In de Romeinse periode maakten Dover en Boulogne deel uit van hetzelfde verdedigingssysteem: in de 1ste en de 2de eeuw deed Dover dienst als hoofdkwartier en vormde Boulogne de basis op het vasteland van de *Classis Britannica*, de Britse vloot. Dover bezit nog een van zijn twee vroegere vuurtorens uit de 2de eeuw; in Boulogne is de Romeinse vuurtoren verdwenen.

Dover: kasteel. - Het grootste deel van het kasteel van Dover dateert uit de 12de eeuw. De kern ervan is de indrukwekkende, rechthoekige donjon. Ten tijde van Napoleon werden in de kalkrotsen onder het kasteel tunnels uitgehouwen om honderden mannen te huisvesten die dadelijk in actie konden komen, wanneer vanuit Boulogne, dat ondertussen een groot legerkamp geworden was, een Franse invasie dreigde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het netwerk van tunnels dat bekend staat onder de naam *Hellfire Corner*, een belangrijke Britse commandopost.

Rochester: kasteel. - *Rochester castle* werd in 1087 opgetrokken op de plaats van een houten fort. De imposante, vierkante donjon is iets jonger en dateert uit 1127. Hij is een van de grootste van Engeland. In de 14de eeuw werden er nog enkele verbouwingen aan uitgevoerd.

Hythe: Martellotoren. - Tussen 1805 en 1812 werden er langs de kust 74 Martellotorens gebouwd, om eventuele Franse aanvallen af te slaan. Deze ronde geschuttores danken hun naam aan een prototype op de Martellakaap in Corsica. Van Folkestone tot voorbij Beachy Head keken Martellotorens met hun kanonnen uit over de kustlijn van Kent en Sussex. Mooie voorbeelden daarvan vinden we op de East Cliff in Folkestone en verder langs de kust richting Dungeness. De Martellotoren op de foto bevindt zich te Hythe en is omgebouwd tot een woonhuis.

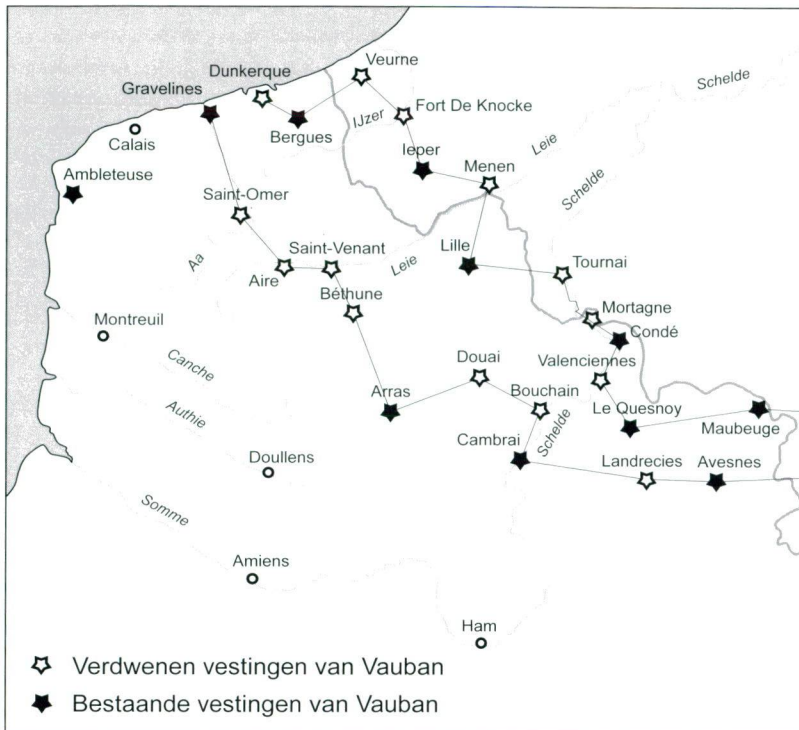
Royal Military Canal. - Het Royal Military Canal is zowat 50 kilometer lang en strekt zich uit van Hythe tot Rye. Het kanaal werd aangelegd in de napoleontische tijd om, in geval van een Franse inval, snel troepen-transport mogelijk te maken. Het vormde tevens een belangrijke verdedigingslinie in het binnenland.

Dominique Velghe

Boven: Hythe, een tot woonhuis verbouwde Martellotoren. (Foto MR).

Links: het kasteel van Rochester. (Foto Kent Tourism, Maidstone).

Vauban (1633-1707) en de *Pré Carré*

Sébastien le Prestre de Vauban werd geboren in 1633, in Saint-Léger-de-Foucheret, een klein dorp in de Morvan. Zijn familie behoorde tot de kleine landadel. Op zijn zeventiende werd hij ingelijfd als kadet in het regiment van Condé, die op dat ogenblik in een verwoede strijd met de Franse koning was verwickeld. Toen hij in 1653 door de royalisten gevangen werd genomen, praatte Mazarin in eigen persoon hem om om in dienst te treden van de koning. Vauban ging hierop in en nam als ingenieur in koninklijke dienst deel aan diverse belegeringen. In 1678 werd hij officieel aangesteld tot *Commissaire général des fortifications*. In die hoedanig-

heid hield hij toezicht over alle vestingwerken in Frankrijk. In oorlogsperiodes had hij de leiding over de belangrijke belegeringen. Vanaf 1703 mocht hij zich *Maréchal de France* noemen.

Vauban bouwde in totaal een dertigtal nieuwe vestingen en bracht belangrijke verbeteringen aan bij heel wat bestaande. Hij was een absolute autoriteit op het gebied van de vestingbouwkunde. Hij was niet de uitvinder van de stervormige forten - het gebastioneerde systeem was al sinds de 16de eeuw in gebruik - maar hij perfectioneerde het systeem en stond er vooral voor bekend dat hij de mogelijkheden van het terrein in kwestie optimaal benutte.

Vauban was, samen met Louvois (de minister van oorlog onder Lodewijk XIV), ook de bedenker van de zogenaamde *Pré Carré*. De *Pré Carré* bestond uit een dubbele rij vestingen en vormde een soort van buffer tegen de Spaanse Nederlanden. De eerste lijn (het dichtst bij de vijand) lag grotendeels in het huidige België en omvatte Duinkerke, Veurne, Bergues, Fort Knokke, Ieper, Menen, Rijsel, Doornik, Condé-sur-Escaut, Valenciennes, Mons, Le Quesnoy, Maubeuge, Charleroi, Philippeville, Dinant en Givet. De tweede lijn werd gevormd door Gravelines, Saint-Omer, Aire-sur-la-Lys, Saint-Venant, Béthune, Arras, Douai, Cambrai, Bouchain, Landrecies, Avesnes, Mariembourg, Rocroy, Mézières en Sedan. In noodgevallen kon men nog terugvallen op een derde lijn, die weliswaar minder goed uitgebouwd was. Deze derde gordel bestond uit Calais, Ardres, Boulogne, Montreuil, Abbeville, Doullens, Bapaume, Amiens, Péronne, Saint-Quentin, Ham en Guise. In de meeste steden zijn er nog heel wat sporen van de versterkingen terug te vinden. - (D.V.).

Luc Cleenewerk, *Vestingbouwkunde in Frans-Vlaanderen*, Aartrijke, 1993 - Evert De Pauw, *Sébastien Le Prestre de Vauban: zijn ideeëngoed en de verwezenlijking ervan in Maritiem Vlaanderen* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, 1986.

INFO

Meer informatie over de steden van het netwerk vindt men in de brochure *Wandelen in versterkte steden* en op de website www.fortifications.org. De brochure met wandelroutes telt 148 pagina's, is rijk geïllustreerd en is beschikbaar in drie talen (Nederlands, Frans, Engels). Verkoopprijs: 300 frank. Zij is te verkrijgen bij de toeristische diensten van de deelnemende steden, waar men ook terecht kan voor informatie over lokale initiatieven in het kader van het netwerk. De adressen voor West-Vlaanderen zijn:

- **Ieper.** Streekbezoekerscentrum Ieper & De Westhoek, Lakenhallen, Grote Markt 34, 8900 Ieper. Telefoon: 057-22.85.84; fax: 057-22.85.89; e-mail: informatie@ieper.be; website: www.ieper.be.
- **Lo.** VVV Lo-Reninge, Bezoekerscentrum Lauka, Markt 17A, 8647 Lo-Reninge. Telefoon en fax: 058-28.91.66; e-mail: lauka.loreninge@wol.be; website: www.westhoek.be/n/lo-reninge.
- **Menen.** Toerisme Menen, 't Schippershof, Rijselstraat 77, 8930 Menen. Telefoon: 056-53.23.63; fax: 056-53.23.64; e-mail: schippershof.info@skynet.be; website: www.menen.be.
- **Nieuwpoort.** Dienst voor Toerisme, Stadhuis, Marktplein 7, 8620 Nieuwpoort. Telefoon: 058-22.44.44; fax: 058-22.44.28; website: www.westhoek.be/n/nieuwpoort.
- **Veurne.** Dienst voor Toerisme, Grote Markt 29, 8630 Veurne. Telefoon: 058-33.05.31; fax: 058-33.05.96; e-mail: veurne@toerismevlaanderen.be; website: www.westhoek.be/n/veurne.

Algemene informatie: Provincie West-Vlaanderen, Dienst voor Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries (Brugge). Telefoon 050 40 35 77, fax 050 40 31 05, e-mail: erfgoed@west-vlaanderen.be.

De dubbele *Pré Carré* lijn van Vauban in het Noorden van Frankrijk. (Kaartje Arnold Debonnet en Johan Vansteenkiste, naar L. Cleenewerck).

Westende tijdens het interbellum

In 1996 verscheen van de hand van Marc Constandt het boek *De verdwenen badplaats*, waarin de geschiedenis van Westende-Bad van het ontstaan tot aan de vernielingen van de Eerste Wereldoorlog werd beschreven. *De internationale badplaats* is het vervolg op deze publicatie en is volledig gewijd aan het interbellum, een periode waarin Westende opnieuw tot bloei kwam. Westende-Bad werd tijdens de Eerste Wereldoorlog zwaar getroffen. In 1919 werd gestart met het ruimen van het puin en de voorbereiding van de wederopbouw van de badplaats. Tijdens het daaropvolgende decennium was er een grote bouwactiviteit. In hoog tempo werden villa's gebouwd, vaak voor Brusselse opdrachtgevers. De belangrijkste architecten waren Victor Rubbers en de in Westende wonende François Roussel. Naast particuliere opdrachten kreeg Rubbers ook een aantal grotere opdrachten toegewezen, zoals de heropbouw van de kapel (1923-1925) en het casino (1924). In dezelfde periode werden ook de twee belangrijkste hotels van Westende herbouwd: het *Westend Hôtel* en het *Hôtel Belle-Vue*. De herstellingswerken van dit laatste hotel werden geleid door architect Octave Van Rijsselberghe. De promotiemaatschappij, die het beheer van de badplaats in handen had, voerde vanaf ca. 1934 een moderniseringsprogramma door. Belangrijkste elementen hiervan waren de bouw van het openluchtzwembad *Lac aux Dames* en de aanleg van een nieuw centraal plein, grenzend aan de zeedijk, met tennisvelden, een clubhuis en een windscherm.

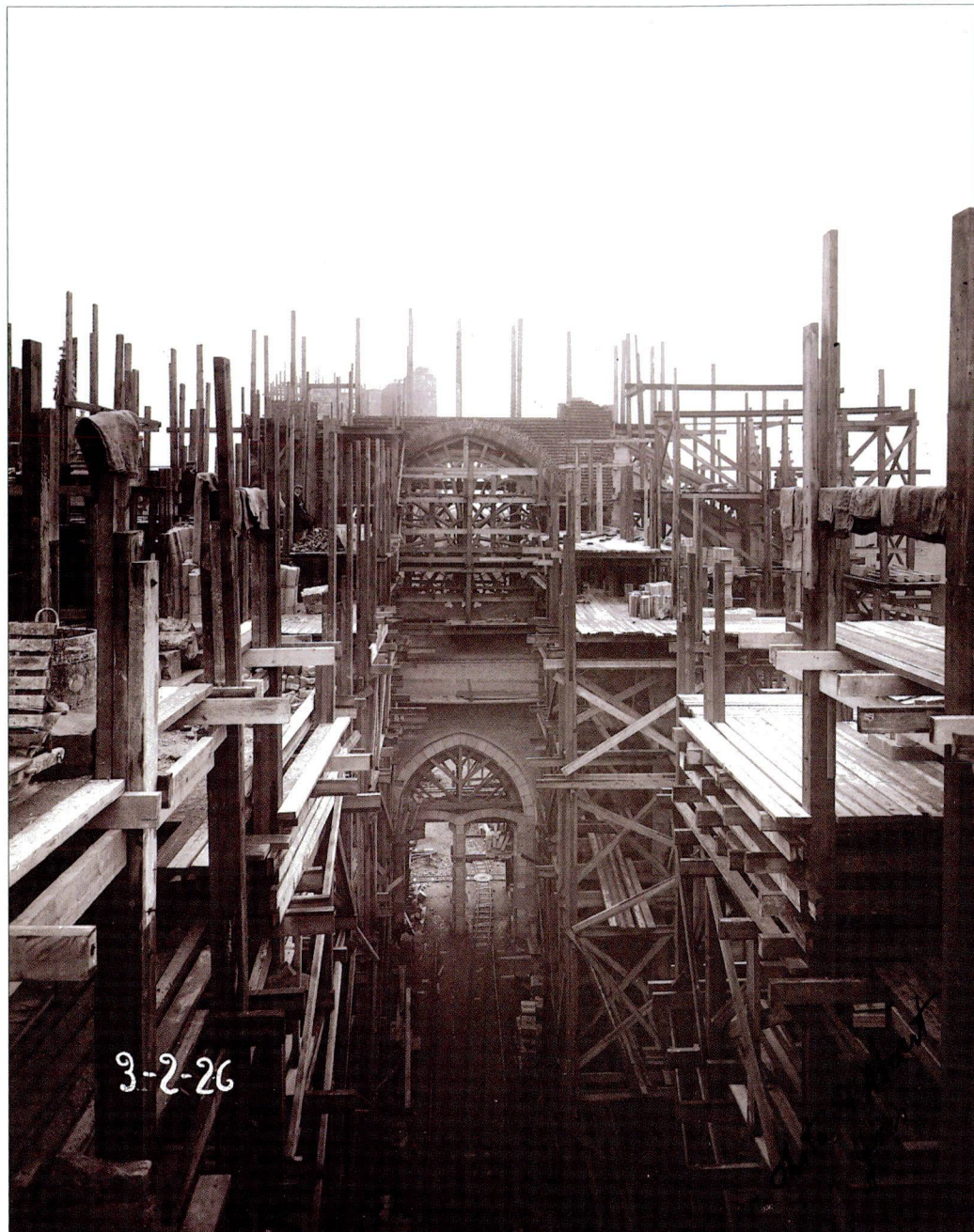
Voor de uitwerking van deze voorbeelden van modernistische architectuur aan de kust werd een beroep gedaan op de Brusselse architecten Govaerts en Van Vaerenbergh. Naast de stedenbouwkundige en architecturale ontwikkeling van Westende-Bad, besteedt het boek ook aandacht aan diverse andere thema's. Zo komen onder meer de aanleg van nutsvoorzieningen, openbaar vervoer, sport, promotie van het toerisme en taal aan bod. Alles wordt uitvoerig geïllustreerd met historische opnames. - (JC).

Marc Constandt, *De internationale badplaats. De geschiedenis van Westende-Bad van 1919 - 1944*, Middelkerke, 1999.

Ieper de herrezen stad

In 1998 verscheen het boek *Ieper de verdwenen stad*, waarin aan de hand van de fotografie een beeld van het vooroorlogse Ieper werd opgeroepen. De publicatie *Ieper de herrezen stad*, belicht de wederopbouw van Ieper vanuit diverse invalshoeken. Koen Baert licht in zijn artikel 'De terugkeer' de herbevolking van Ieper toe. De burgerbevolking was in 1915 verplicht om de stad te verlaten. Al vrij snel na de wapenstilstand begonnen oude en nieuwe inwoners terug te keren naar het in puin geschoten Ieper. Aan de hand van de bevolkingsregisters probeert de auteur een beeld te schetsen van wie terugkeerde, wanneer dit gebeurde, waar ze zich vestigden en hoe ze in hun levensonderhoud probeerden te voorzien. De houding van de Belgische regering inzake de wederopbouw wordt uitvoerig beschreven door Jean-Marie Baillieul in zijn bijdrage 'Recht op herstel?'

Westende, vernielingen aangericht op de Zeedijk tijdens de Eerste Wereldoorlog. Anonieme foto. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

Ieper, wederopbouw van de Sint-Maartenskerk na de Eerste Wereldoorlog. Foto door R. Asaert, Ieper, 3 februari 1926. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

Hugo Constandt schetst het architectuurhistorische kader van de wederopbouw en besteedt bijzondere aandacht aan de belangrijke rol van stadsarchitect Jules Coomans. Tijdens het eerste decennium van de 20ste eeuw had Coomans in Ieper een ambitieus restauratieprogramma geleid. Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, waren de belangrijkste monumenten hersteld. Coomans toonde zich tijdens de oorlog al een belangrijk pleitbezorger van de volledige wederopbouw van Ieper. Na de wapenstilstand zag hij de kans om de belangrijke gebouwen van de stad te herbouwen en te voltooien volgens zijn eigen inzichten. Annick Vandenbilcke belicht het werk van architect Raphaël Speybroek (1893-1959), een van de vele architecten die meewerkten aan de wederopbouw van Ieper. Speybroek, geboren in Kortrijk, was actief in Ieper in de periode 1921-1928. Als bijlage is een lijst van 123 woningen opgenomen waarvan hij de plannen tekende. Toen de wederopbouw van de stad grotendeels voltooid was, trok Speybroek naar Blankenberge. De Britse houding in het

wederopbouw dossier van Ieper is het onderwerp van de bijdrage van Dominiek Dendooven. Hij beschrijft verschillende onuitgevoerde Britse ideeën voor Ieper. De enige twee projecten die uiteindelijk wel werden uitgevoerd zijn de Menenpoort en de *Saint George's Memorial Church*, twee ontwerpen van architect Reginald Blomfield. Koen Baert selecteerde en commentarieerde een reeks krantenknipsels en historische foto's. Dit chronologisch geordende overzicht van de wederopbouw van Ieper besteedt aandacht aan zowel de gebouwen zelf als aan de mensen die in deze bouwwerf leefden. Het boek wordt afgesloten met twee bijdragen die een hedendaagse reflectie zijn op het fenomeen van de herdenking van de oorlog. - (JC).

Koen Baert, Jean-Marie Baillieul, Piet Chielens, Hugo Constandt, Dominiek Dendooven, Jan Dewilde, Rose Tzalmona, Annick Vandenbilcke en Jean-Luc Vanhove, *Ieper de herrezen stad*, Koksijde, 1999.

Bouwen door de eeuwen heen in Brugge

In april 2000 werd in de gotische zaal van het Brugse stadhuis een nieuw volume van *Bouwen door de eeuwen heen* voorgesteld, gewijd aan de oudste kern van de Brugse binnenstad. In het boek wordt het bouwkundig erfgoed uit het gebied binnen de eerste omwalling van Brugge (1127) beschreven. Bij de opmaak van dit boek kon de inventarisatieploeg van Monumenten en Landschappen op de hulp van de stedelijke Dienst voor Monumentenzorg en Stadsvernieuwing rekenen. Voor het samenstellen van de inventaris werd veldwerk verricht en de bestaande literatuur doorgenomen. Daarnaast werden ook de bouwaanvragen, bewaard op het Brugse stadsarchief, geraadpleegd. Naast een beschrijving van het exterieur wordt ook uitvoerig aandacht besteed aan de historische interieurs.

Het boek geeft een overzicht van ruim tien eeuwen bouwen, verbouwen en restaureren in Brugge. De oudste monumentale sporen in de binnenstad klimmen op tot de 10de eeuw. Op de Burg bleven resten bewaard van een verdedigingsmuur die de grafelijke residentie beschermde. Het oudste religieuze bouwwerk in de stad is de romaanse Sint-Basiliuskapel, gebouwd in de loop van de 12de eeuw. Romaanse sporen zijn ook terug te vinden in de monumentale westertoren van de Sint-Salvatorskathedraal, een gebouw dat aansluit bij de Franse gotiek. De Sint-Jacobskerk is eveneens een voorbeeld van gotische architectuur. De twee voormalige jezuïetenkerken, de Sint-Walburgakerk en de Heilige Hartkerk, zijn voorbeelden van respectievelijk barokke en neogotische bouwkunst.

Op het vlak van de burgerlijke bouwkunst wordt het stadslandschap in de eerste plaats gedomineerd door een aantal grote openbare gebouwen, zoals het belfort met hallen, het gotische stadhuis, de gotische poortersloge, de renaissance Burgerlijke Griffie, het classicistische Landhuis van het Brugse Vrije, de eclectische stadsschouwburg en het neogotische Provinciaal Hof. De verschillende natiehuizen, sterk geconcentreerd in de buurt van de Spanjaardstraat en de Vlamingstraat, getuigen van de florierende handelsactiviteit in het 15de- en 16de-eeuwse Brugge.

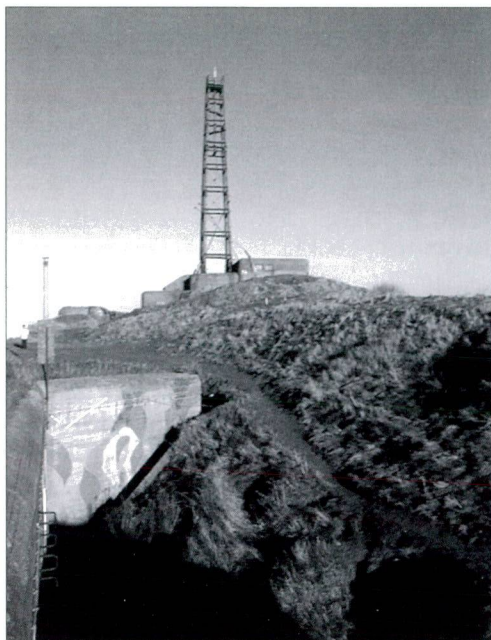
De woningbouw in de Brugse binnenstad illustreert een rijke waaier van architectuurstijlen. Uit de 13de en 14de eeuw zijn relatief weinig resten van privé-architectuur bewaard gebleven. Toch komen de laatste jaren bij restauraties en verbouwingen steeds meer sporen van zgn. middeleeuwse 'stenen' aan het licht. Tijdens de 15de en 16de eeuw werden een groot aantal bakstenen trap- en puntgevels gebouwd. Kenmerkend voor deze gotische architectuur is het gebruik van de zogenaamde Brugse travee en het gevarieerde maaswerk in de boogvelden. Deze gotische architectuur bleef nog doorleven tot in de 17de eeuw. In de geveldecoratie werden wel steeds meer barokke elementen

ingevoerd. In de loop van de 18de eeuw maakten ook de rococo en het classicisme opgang. Een fraai voorbeeld van rococo-architectuur is het ambachtshuis van de timmerlieden in de Steenstraat. Representatieve voorbeelden van classicistische herenhuizen zijn o.a. het huis Van Hamme aan het Sint-Maartensplein en de woning in de Sint-Jacobsstraat waar nu het Stedelijk Muziekconservatorium gehuisvest is. Uit de vroege 19de eeuw dateren een groot aantal neoclassicistische panden met witgepleisterde gevels. Veel van deze huizen hebben een oudere kern. De Ridderstraat is een van de mooiste stedelijke gehelen uit deze periode. In de loop van de 19de eeuw maken ook andere neostijlen hun opwachting. Naast de vele neogotische en 'neo-Brugse' panden, zijn in de binnenstad voorbeelden van neorenaissance en neobarok terug te vinden. Stijlen als art nouveau en art deco komen dan weer nauwelijks voor. Tijdens de 20ste eeuw wordt in de Brugse binnenstad overwegend gebouwd in een stijl die wil refereren aan de Middeleeuwen. Het is pas vanaf ca. 1970 dat pogingen gedaan worden om daadwerkelijk hedendaagse architectuur in het Brugse stadsbeeld te integreren. Een aantal opmerkelijke voorbeelden hiervan zijn de voormalige jeugdbibliotheek in de Spanjaardstraat, de verbouwing van het Spaarkrediet in de Vlamingstraat en het Concertgebouw aan het Zand, dat momenteel in opbouw is. De grote diversiteit aan architectuurtypen en bouwstijlen die in de inventaris van de oudste kern van de Brugse werd samengebracht, illustreert opnieuw op overtuigende wijze dat Brugge meer is dan een louter middeleeuwse stad. - (JC).

Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 18na. Stad Brugge. Oudste kern, Turnhout, 1999.

Brugge, de Reie bij de Steenhoudersdijk en de Meebrug. (Foto MR).

Vestingbouw langs de Noordzee

De publicatie *Met grof geschut - Vestingbouw langs de Noordzee* diende als leidraad bij de gelijknamige zomertentoonstelling te Oostende in 1999, maar is ook aangewezen bij een bezoek aan het museale gedeelte van het Fort Napoleon te Oostende. Het boek, onder redactie van Piet Lombaerde, toont het belang aan van de Noordzeekust voor de studie van de historische vestingbouw. De strook tussen Den Helder en Boulogne-sur-Mer, waar Engelsen, Fransen, Spanjaarden en Staatsen het geregeld met elkaar aan de stok kregen, bevat immers heel wat praktische voorbeelden van de technische innovaties in de vestingbouwkunde. De klemtoon ligt op de materiële getuigenissen van de vestingbouw.

Met grof geschut valt uiteen in drie grote delen. In het eerste deel geeft Robert Gils een goed onderbouwd beeld van de kustversterkingen langs de Noordzee, dit tegen een algemeen-historische achtergrond en de algemene evolutie van de vestingbouwkunde. De typische versterkingen voor elke periode komen aan bod.

Vervolgens worden in een bijdrage van Piet Lombaerde de twee belegeringen belicht die Oostende respectievelijk in 1601-1604 en in 1706 onderging. Beide keren werd de stad, die trouwens pas in 1572 haar eerste versterking kreeg, vanuit dezelfde richting (het westen) aangevallen. De verschillen tussen de twee (overigens vaak met elkaar vergeleken) belegeringen zijn echter legio: zo was er in 1601-1604 sprake van een langdurig beleg, terwijl Oostende in 1706 al na twee weken ingenomen was. De eerste strijd eiste ook een veel grotere tol aan mensenlevens en werd over heel Europa met spanning gevolgd, wat in 1706 veel minder het geval was. De auteur staat uitgebreid stil bij de beschrijving van de verschillende versterkingswerken en bij het verloop van beide belegeringen.

Boven: Oostende, de batterij 'Hundius' in de duinen ten oosten van de havengeul, voorbeeld van een Duitse kustbatterij uit de Tweede Wereldoorlog. (Foto MR).

Rechts: de Sint-Jan-de-Doperkerk in Kachtem op een oude prentkaart, ca. 1900. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

In een kort artikeltje over de materiële getuigen van het eerste beleg van Oostende worden de resultaten van recent archeologisch onderzoek door het IAP toegelicht.

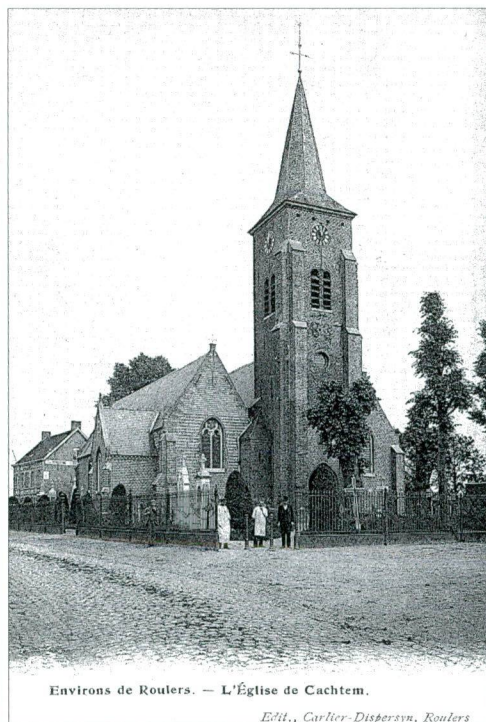
Het laatste deel is van de hand van Frank Ryon, die dieper ingaat op het Fort Napoleon. Het Fort Napoleon of *Fort Impérial* dateert van 1813 maar boette na de val van Napoleon serieus in aan belang. Na lange periodes van leegstand en verval deed het tijdens het interbellum dienst als heemkundig museum. Het fort kende nog één militaire opflakking: in de Tweede Wereldoorlog werd het door de Duitse bezetter gebruikt als verblijfplaats voor artilleristen. In 1995 nam de toen pas opgerichte Stichting Vlaams Erfgoed het initiatief tot de restauratie en herbestemming van het fort.

Een bibliografie en verklarende woordenlijst sluiten deze rijk geïllustreerde publicatie af. - (Dominique Velghe).

Met grof geschut. Vestingbouw langs de Noordzee, Stichting Vlaams Erfgoed / Tijdsbeeld, Oostende, 1999.

Kerkgeschiedenis van Jabbeke

Ter ere van de 125ste verjaardag van de consecratie van de Sint-Blasiuskerk in Jabbeke, gaf de heemkundige Luc Packo een lijvig werk uit over de kerkgeschiedenis van het dorp. Reeds in 988 was er sprake van een kerk in Jabbeke, maar een kleine 900 jaar later - in 1869 - besloten de *kerkheren* het bestaande gebouw af te breken; in 1874 kon de bisschop van Brugge de nieuwe kruiskerk inzegenen. De waarde van het werk ligt vooral in het bijeenbrengen van verschillende gegevens en documenten. De informatie over het kerkgebouw en zijn geschiedenis is nogal summier gehouden: onder de titel

Environs de Roulers. - L'Église de Cachtem.

Édit., Cartier-Disperzyn, Roulers

Vermeldenswaardige data en gebeurtenissen van onze huidige kerk vindt de lezer een niet zo makkelijk lezende lijst van feiten, gesorteerd op datum. De doorlopende teksten bestaan vooral uit aan elkaar geschreven citaten uit oorspronkelijke documenten, afgewisseld met foto's. Dit levert heel wat informatie op uit de eerste hand - en een hele hoop anekdotes - maar laat toch het bestaan van enkele mogelijke capaciteiten van de auteur in het ongewisse. Het boek bevat maar liefst 143 bijlagen, van nogal ongelijke waarde. Interessant zijn bv. het bevel van de *Oberfeldkommandantur* om de klokken in te leveren of het *Missieverslag* uit 1960, maar bij de expliciete opname van allerlei doodsberichten en bidprentjes kan men toch enig voorbehoud maken. Dit moet evenzeer worden gezegd van een zeker gebrek aan objectiviteit dat in het boek zit verweven; zo lezen we vele keren als bijschrift bij een foto dat ze *prachtig* is, de 'diefstal' van de kerkklokken door de Duitsers beschrijft de auteur als heiligshennis en ook bijschriften als *Het meisje rechts vooraan is m'n schoonmoeder wijlen...* verwacht men niet direct in dergelijke publicatie. Een mooi verzamelwerk, dus. - (Wim Cool).

L. Packo, *Kerkgeschiedenis van Jabbeke*, Sint-Andries-Brugge 1999.

De kerk van Sint-Jan-de-Doper in Kachtem

Het boekje *De kerk van Sint-Jan-de-Doper in Kachtem* werd uitgegeven naar aanleiding van het feit dat de besproken kerk 'Kerk van de maand' was, in een niet nader vermelde maand *anno* 1999. De Kachtemse kerk werd tussen de 14de en de 19de eeuw herhaaldelijk vergroot en verbouwd en hierbij lijken er zich drie 'grote' momenten voor te hebben gedaan. In eerste instantie de verwoesting ervan door de beeldenstormers in de 16de

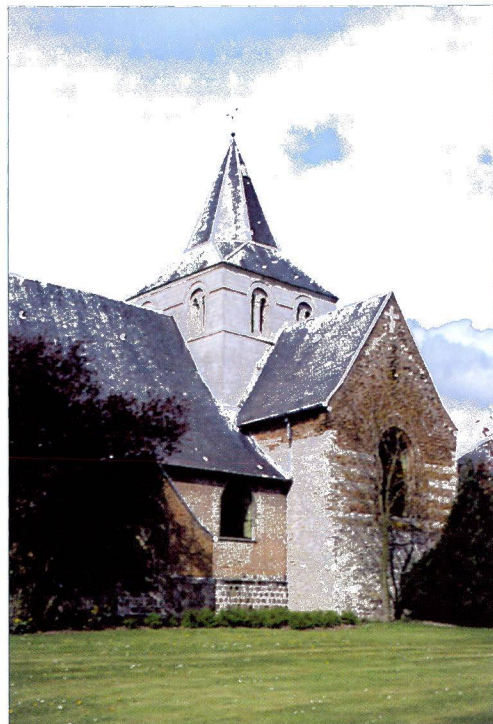
eeuw en vervolgens de plundering in 1645 door de Franse troepen. En in het rampjaar 1834 brandde niet alleen de sacristie uit, waarbij een aantal kerkschatten verloren gingen (p. 23), maar verwoestte een blikseminslag tevens de spits van de vieringtoren. Drie jaar later waren zowel toren als sacristie herbouwd. Het boekje is veeleer een uit de kluiten gewassen brochure geworden, die daarenboven vaak vervalt in het louter opsommen van feiten en anekdotes, zonder dat de lezer echt een mooi totaalbeeld voor ogen komt. Niet alleen 'zweven' de zinnen soms in het ijle, ook eerder irrelevante gegevens, zoals wie de houten opbergbakken voor de zangboekjes in 1994 vervaardigde, alsook een opsomming van alle mogelijke kwalen waarvoor *Sint-Jan* wordt aanroepen, ontsieren het geheel. Echt relevante informatie over het gebouw zelf krijgt men hierbij slechts zelden. Dit werkje laat bovendien een devotieele indruk na; getuige hiervan reeds het voorwoord door de pastoor van de parochie en bv. de ietwat pathetische zinsopener 'Sint-Jan - plechtstatiger: Johannes de Doper was de zoon van priester Zacharias en van Elisabeth...' (p. 17). Een werkje dat, kortom, op alle vlakken wat meer gestoffeerd mocht zijn. - (Wim Cool).

J.-M. Lermyte, *De kerk van Sint-Jan-de-Doper in Kachtem*, Kachtem, 1999, 62 p.

De Sint-Niklaaskerk in Rekkem

In december 1999 was de Sint-Niklaaskerk te Rekkem 'Kerk van de maand' van het bisdom Brugge. In het voorwoord van het boekje dat voor deze gelegenheid werd uitgegeven, laat de auteur optekenen dat het werk een bundeling van de bestaande literatuur wil zijn en tevens een gids voor een bezoek aan de kerk. De romaanse kerk van Rekkem werd omstreeks 1150 gebouwd, maar ging

De Sint-Blasiuskerk in Jabbeke op een oude prentkaart. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

vijf eeuwen later in vlammen op: enkel de muren bleven rechtstaan. In 1660 werd met de heropbouw gestart en in 1664, na de werken, had de vieringtoren een andere torennaald en waren de dwarsbeukdaken hoger opgetrokken. Ook een nieuw, veelhoekig koor werd gebouwd. In 1837 besliste men de kerk te verlengen en werd er een nieuwe neoclassicistische voorgevel opgetrokken. De kerk werd eind jaren '30 gerangschikt als monument zodat de herstellingswerken van de schade, o.a. aangericht door de wereldoorlogen, vooral door de overheid konden worden gedragen: *een zegen voor de kerk* (p. 21). De auteur maakte het ontstaan en de geschiedenis van het kerkgebouw aanschouwelijker door verschillende plattegronden op te nemen. Een andere factor die de openheid van het werk naar een groot lezerspubliek bevordert, is het feit dat de meeste 'technische termen' ter plaatste kort worden verklaard. In de behandeling van het interieur komt - zoals vaker in dit soort publicaties - de moeilijkheid om de twee doelstellingen van de auteur te verenigen, het sterkst tot uiting. De altaren, brandramen en kelken worden vaak louter beschreven en anderzijds heeft de bezoeker van de kerk er wellicht niet direct behoefte aan te weten welke ambachtsman in welk jaar het processiekruis vervaardigde. De auteur heeft ongetwijfeld een degelijk werkje afgeleverd, dat echter vooral een *bundeling van bestaand materiaal* is en voornamelijk bedoeld lijkt als zoekboek. De stijl is dan ook niet zelden onzuiver (het grapje over pastoor Ver'bouwe' inclusief) en de opsomming is nooit veraf. Als enige echte slordigheid kunnen we echter slechts vermelden dat op p. 69 de Latijnse inscriptie op de cuppa niet volledig vertaald is. Maar dat is, toegegeven, ...een detail. - (Wim Cool).

Marc Pyncket. *De Sint-Niklaaskerk in Rekkem*, Rekkem 1999, 90 p.

Boven: Rekkem, de Sint-Niklaaskerk. (Foto JC).

Rechts: de grote vuurtoren van Heist, gebouwd in het begin van de 20ste eeuw en nu niet meer in gebruik. Sinds 1981 als monument beschermd. (Foto JC).

Wachters op de kust

West-Vlaanderen is de enige provincie van het land waar ze te vinden zijn: vuurtorens. Op vandaag zijn er nog slechts drie in bedrijf aan onze kust (naast zes havenlichten en 122 lichtboeien), namelijk in Blankenberge, Oostende en Nieuwpoort. Vroeger waren het er meer. In de 19de eeuw stond er zowat om de tien kilometer een vuurtoren. Van die oudere zijn enkel de drie bewaard die in het begin van de 20ste eeuw gebouwd werden in het kader van de aanleg van de haven van Zeebrugge: de grote en kleine vuurtoren van Heist (respectievelijk in 1981 en 1987 als monument beschermd) en het vuurtorentje op de kop van de vroegere havendam (als monument beschermd in 1999).

West-Vlaanderen heeft een lange vuurtorentraditie. De oude *vierboete* van Nieuwpoort dateerde uit de 13de eeuw en deed meer dan zeshonderd jaar dienst. Afgezien van de Romeinse vuurtorens van Boulogne en Dover was het een van de oudste in Noordwest-Europa. Hoewel de Nieuwpoortse vuurtoren het statuut van monument had, werd hij bij het begin van de Eerste Wereldoorlog door de Belgische genietroepen opgeblazen omdat hij een richtpunt was voor de vijandelijke artillerie. Pas onlangs werden de funderingen ervan teruggevonden onder een dikke laag opgespoten zand. Deze schamele

overblijfselen worden binnenkort weer als monument beschermd.

Vuurtorens spreken tot de verbeelding. Als kloeke wachters op de kust trotseren zij de zwaarste stormen. Hun lichtsignaal is van tientallen kilometer ver te zien. Voor zeelieden zijn ze het symbool van een veilige vaart en een behouden thuiskomst. Bij het doorsnee publiek roepen ze vooral associaties op met strandgenoegegens en zorgeloze zomervakanties. Het is dan ook niet te verwonderen dat vuurtorens het onderwerp vormen van boeken en internetsites, samengesteld door 'vuurtorenliefhebbers'.

Zo'n vuurtorenliefhebber is de Brusselse journalist Philippe Warzée. In zijn boek *De Vuurtorens van Vlaanderen* brengt hij een overzicht van de vuurtorens en lichtschepen van de Scheldemonding tot Boulogne. De aanpak is nogal journalistiek, maar men treft er heel wat (ook historische) informatie in aan, inclusief een reeks websites over het onderwerp. Niet alles is echter correct. Zo duikt eens te meer de legende op van de platte poldertorens in de Zwinstreek die als vuurtoren gediend zouden hebben (blz. 40-41). Het boek is rijk geïllustreerd met oude en actuele foto's, waarvan de kwaliteit echter nogal ongelijk is. Ondanks deze onvolkomenheden is het een prettig en informatief boek, dat een bruikbare inleiding vormt op het fenomeen 'vuurtoren'. Men geeft dan wel het best de voorkeur aan de originele Franse uitgave, want in de Nederlandstalige versie heeft de vertaler wat steekjes laten vallen.

Over hetzelfde onderwerp heeft het Franse cultuurtoeristische tijdschrift *Pays du Nord* onlangs een uitgebreid dossier gepubliceerd. In een aantal degelijke bijdragen wordt aandacht besteed aan verleden, heden en toekomst van de vuurtorens, havenlichten en lichtschepen op de Vlaamse en Noord-Franse kusten. Ook het uitstervende ras van de vuurtorenwachters wordt belicht. Van de elf nog in bedrijf zijnde vuurtorens tussen Knokke-Heist en Ault - drie in Vlaanderen, acht in Noord-Frankrijk - zijn er tien geautomatiseerd en is er nog één bemand, namelijk

die van Ault. En ook deze laatste wordt in 2001 geautomatiseerd. De foto's die het dossier begeleiden zijn van uitstekende kwaliteit. - (MR).

Philippe Warzée, *Les Phares de la Mer du Nord. Les oubliés de l'Histoire*. Brussel, Uitgeverij Bernard Gilson, 1999, 159 blz. Nederlandse vertaling: *De Vuurtorens van Vlaanderen. De verwaarloosden van de Geschiedenis*. - 'Les Phares en Manche et en Mer du Nord', *Pays du Nord. Le magazine du patrimoine, de l'histoire et de l'art de vivre*, nr. 37 (september-oktober 2000), blz. 18-48. (Pays du Nord, 229 Rue Solférino, F-59000 Lille).

Deze bladzijde: Oostende, vuurtoren 'Lange Nelle'. (Foto MR).

Volgende bladzijde: Brugge, de Vlamingstraat. Foto gepubliceerd in *Le Nord Contemporain*, nr. 12, 1883. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

IN DE STEIGERS

In de Steigers – Monumentennieuws uit West-Vlaanderen

verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de Provinciale Dienst voor Cultuur, Sectie Cultureel Erfgoed, in opdracht van de Bestendige Deputatie van de Provincie West-Vlaanderen

■ **Redactie-adres:** *In de Steigers*, Dienst voor Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries (Brugge)

■ **E-mail:** erfgoed@west-vlaanderen.be

■ **Taaladvies:** Ria Verweirder

■ **Redactionele coördinatie:** Marc Ryckaert en Jeroen Cornilly

■ **Vormgeving, pre-press en druk:** Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst

■ **Verantwoordelijke uitgever:** Ludo Valcke, directeur Dienst voor Cultuur, Provincie West-Vlaanderen

■ **Abonnementen:** Particulieren 100 frank per jaar, bibliotheken en andere instellingen (met factuur) 200 frank per jaar, over te maken op rekening nummer 091-0098046-08 t.n.v. Provincie West-Vlaanderen, Dienst voor Cultuur, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries-Brugge, onder vermelding van 'In de Steigers' en de gewenste jaargang.

■ **Oude nummers:** Sommige oude afleveringen zijn nog beperkt verkrijgbaar: 1998/3, de volledige jaargang 1999 (3 nummers), 2000/1 en het speciale Open Monumentendagnummer 1997. Losse nummerprijs: 60 frank; Open Monumentendagnummer 20 frank. De andere afleveringen zijn helaas niet meer voorradig.

■ **Werken mee aan dit nummer:** Wim Cool, Jeroen Cornilly, Marc Ryckaert, Johan Termote, Dominique Velghe.

■ **Illustratieverantwoording:** AGUR, Dunkerque (F): blz. 41 boven, 42 links boven - Jeroen Cornilly, Sint-Kruis: blz. 26 rechts boven, 27, 28 boven, 29, 35, 37 onder, 40 midden, 50 - Arnoud Debonnet, Sint-Andries en Johan Vansteenkiste, Varsenare: blz. 44 - Mariette Jacobs, Sint-Andries: blz. 28 onder - Kent Tourism, Maidstone (GB): blz. 43 onder - Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief (PBC), Brugge: blz. 45, 46, 48 onder, 49, 52 - Idem, reprofoto's Hugo Maertens, Brugge: blz. 25, 26 onder, 30, 31 onder, 33, 34 boven, 36 onder, 38, 39 - Marc Ryckaert, Sint-Andries: blz. 26 rechts midden en rechts onder, 31 boven, 32, 34 onder, 36 boven, 37 boven, 40 boven en onder, 42 behalve links boven, 43 boven, 47, 48 boven, 51 - Reinoud Van Acker, Sint-Michiels: blz. 41 onder.

